

PETER RATKOŠ

PREDOHRA BANÍCKEHO POVSTANIA V NAŠICH BANSKÝCH
MESTÁCH V ROKOCH 1525/1526

1. ÚVOD

Banícke povstanie r. 1525—26, ktorého hlavným dejišťom bola Banská Bystrica, je jedným z nepretržitého radu vzbúr a povstanií roľníkov a mestskej chudoby proti feudálnemu útlaku. Banícke hnutie vrcholiace v ozbrojenom povstaní r. 1525—26 stmelilo ostatné vrstvy mestskej chudoby v boji proti patriciátu a majiteľom baní a jeho revolučnosť je vyjadrená v hesle „vyhubiť všetkých pánov“.¹

Zo starších slovenských historikov baníckym povstaním r. 1525—26 zaoberala sa iba Alžbeta Göllnerová, a to na okraji štúdie a počiatkoch reformácie v Banskej Bystrici.² A. Göllnerová vysvetľuje príčiny povstania sociálnou nespokojnosťou baníkov ovplyvnenou luterským reformačným hnutím. Autorka použila len časť banskobystrického archívu, preto iba povrchno načrtla priebeh povstania a nepochopila revolučnosť ideológie povstalcov, najmä jej rozdiel od ideológie luterskej reformácie.

Nový, už marxistický pohľad na banícke povstanie r. 1525—26 prináša práca maďarského historika Gustáva Heckenasta,³ ktorý použil bohatý materiál štiavnického mestského archívu (prevažná časť stredovekého materiálu je od r. 1918 v Št. archíve v Budapešti). Avšak ani jemu nebol dostupný všetok materiál, najmä materiál archívov v Banskej Bystrici a Kremnici. G. Heckenast správne vystihol priebeh povstania a poukázal na spoločný zápas baníkov a ostat-

¹ P. Ratkoš, *Príspevok k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku*, Bratislava 1951, 41, pozn. 94.

² A. Göllnerová, *Počátky reformace v B. Bystrici*, časopis Bratislava IV (1930), 580—612.

³ G. Heckenast, *A besztercebányai bányászfelkelés*. Századok LXXXVI (1952), 364—396.

ných plebejských vrstiev (chudobných remeselníkov, nádenníkov, sluhov i poddaných mesta) v ozbrojenom povstaní.

Štúdia A. Gölnerovej a práca G. Heckenasta zaoberajú sa iba vyvrcholením banického hnutia v XVI. stor., povstaním r. 1525—26 a nevenujú príslušnú pozornosť narastaniu banického hnutia, procesu živelného zápasu o zlepšenie sociálnych podmienok a sblížovaniu sa baníkov v tomto zápase s ostatným utláčaným obyvateľstvom banských miest a okolia. Preto si nevšimli ani postoj plebejských vrstiev k zápasu mešťanov s majiteľmi susedných feudálnych panstiev, s Dóczyovcami, ako aj s banskými ťažiarimi v Banskej Bystrici, Turzovcami, čo veľmi úzko súvisí s touto otázkou.

Pri riešení počiatkov rozvoja banického hnutia pred povstaním r. 1525—26 našim základným vodidlom je marxistický názor na rozličné formy triedneho boja v triednych spoločenských formáciách, na formy skryté i otvorené.⁴ Vo vzťahu k rozličným formám triedneho zápasu treba zhodnotiť i úlohu nadstavbových složiek, napr. práva a náboženstva a ich inštitúcií, ktoré v záujme vládnúcich tried aktívne pomáhaly udržiavať potlačované masy v poslušnosti.⁵

Banické hnutie v prvej štvrtine XVI. stor. je prejavom stále narastajúcej krízy feudalizmu v Uhorsku prejavujúcej sa nielen rastom vykorisťovania a útlaku roľníckych mäs, baníkov, mestskej chudoby a neustáleho útlaku miest, ale aj zápasom a bojom vnútri vykorisťovateľskej triedy.

2. KRÍZA FEUDÁLNEHO SPOLOČENSKÉHO PORIADKU

Centralizovaná feudálna monarchia v Uhorsku vytvorená za Mateja Hunyadiho (1456—1490) nemala trvalých základov a hneď po smrti Mateja nastáva rozklad jeho centralizačných pokusov. Napriek

⁴ K. Marx — Fr. Engels, *Manifest Komunistickej strany*, Bratislava 1948, 38—39; porov. i V. I. Lenin, *K. Marx*, Bratislava 1949, 20—21. O forme triedneho boja za feudalizmu hovoria diskusné príspevky k tézam B. F. Poršneva v časopise *Izvestija AN SSSR, seria Istorija filosofija VIII* (1951) č. 2—3. Diskusia z č. 2 vyšla v slovenskom preklade v časopise *Sovětská věda — Historie*, Praha 1951, 70—80.

⁵ Na význam nadstavby pri utváraní novej alebo likvidovaní starej základne poukázal J. V. Stalin v diskusii *O marxizme v jazykovede, Za marxistickú jazykovedu*, Bratislava 1951, 9—10. O protifeudálnych hnutiach, zahalených do náboženského rúška pozri Fr. Engels, *Německá selská válka*, Praha 1950, 36—40.

nebezpečenstvu tureckej expanzie veľmoži a preláti zatlačení za Mateja do úzadia zlomili r. 1491—93 oporu kráľovskej moci, žoldnierske kráľovské vojsko a zaviedli systém vlastných vojenských jednotiek (bandériá). Potom obrátili pozornosť na kráľove príjmy z poddanských daní, ciel a mýt, ktorých veľkú časť použili na svoje vlastné ciele. V medzinárodných vzťahoch zaujali habsburgofilské stanovisko, čoho výsledkom boli dynastické sväzky jagelovského a habsburského rodu. Svetská a cirkevná vysoká šľachta napriek vzájomným sporom o desiatky a zaujaté kráľovské majetky spoločne hájila svoje postavenie proti zemianstvu, ktorého existenciu ohrožovali veľmoži a preláti lákaním a násilným presťahovávaním poddaných, drobnej šľachty na svoje majetky. Spoločným záujmom zemianstva a barónov bolo ovládnutie a oslabenie miest, kde sa od konca XIV. stor. usadzovali roľníci a remeselníci, zbehnutí z feudálnych panstiev. Vládnúce triedy nemaly záujem na upevnení uhorského štátu ohroženého Turkami, ale sledovali vlastné koristnícke záujmy.⁶

Prepuknutie rozporov vnútri vládnúcich tried väzilo v snahe vyžmýkať z poddaného roľníka, fakticky už pripútaného k pôde, zvýšenie poddanských dávok, najmä v peňažnej forme. Šľachta mala záujem i o zisky bohatých mešťanov, ktoré vytvárali nádenníci v baniach a vinohradoch, tovariši v dielňach a sluhovia pri obchode. Hlad po peniazoch rozožieral v protiklade k malovýrobcovi, vidieckemu roľníkovi a príslušníkom mestskej chudoby zväčša odkázaným na mzdu, bohatých mešťanov a ešte viac veľmožov a prelátov, ktorých nákladný život, prepych a zábavy si vyžadovaly obrovské sumy. Pretože obchod a peniaze mali v rukách bohatí mešťania, šľachta, nestačiac zaokryť svoje nároky z príjmov a vykorisťovania vlastných poddaných, je nútená vydierať mešťanov tým, že sa snaží podriadiť si ich zákonnými opatreniami ako poddaných alebo ich utláča mýtami.

Najmocnejšími feudálmi na Slovensku na prechode XV.—XVI. stor. sú Zápoľskí, ostrihomský arcibiskup, svätajurskí grófi na západnom a Dóczyovci na strednom Slovensku. Ako feudáli a zároveň obchodníci sú známi Turzovci, spojení od r. 1495 s obchodným a úžerníckym domom Fuggerovcov z Augsburgu. Biedu poddaných

---

⁶ Stručnú a výstižnú charakteristiku pozri v práci *A magyar nép története. Rövid áttekintés*. Budapest 1951, 94—98 a 107—113.

zvyšovalo množstvo lúpežných rytierov, ako Podmanickí, Kostkovci, Bašovci a i.

Skutočnosť, že sa feudálny útlak a vzájomné rozbroje feudálov rozmohly v celokrajinskom meradle, potvrdzujú zákony vynesené uhorskou šľachtou tak vo vzťahu k roľníctvu, ako aj k mestám. Preto i obdobie, ktoré nasleduje po rozklade centralizovanej monarchie za Mateja Huňadského, charakterizujeme ako obdobie krízy feudalizmu,⁷ keď vládnuce triedy sa nevládku udržať bez ďalšieho zvyšovania vykorisťovania výrobcov a o nadvýrobok týchto sa svária navzájom medzi sebou.

3. BANSKÉ MESTÁ A BANSKÁ VÝROBA V XV. A ZAČIATKOM XVI. STOR.

Stredoslovenské banské mestá, zvané tiež dolnouhorské (Kremnica, Banská Štiavnica, od r. 1440 Banská Belá, Pukanec, Banská Bystrica, Lubietová a Nová Baňa) udeľovali uhorskí panovníci od r. 1424 svojim manželkám ako veno. Spravovali ich komorskí grófi pochádzajúci z okolia kráľovných pochlebníkov, zväčša cudzinci. K venu okrem banských miest patrily i feudálne panstvá, ako Zvolen, Dobronivá, Lupča vo Zvolenskej, Šašov a Revište v Tekovskej stolici. Panstvá spravovali kasteláni a podliehali komorskému grófovi.⁸ R. 1490 z feudálnych panstiev ako majetku kráľovnej ostalo iba zvolenské panstvo, zatiaľ čo Dobronivu od r. 1479 držal v zálohe Bernard Franjepán (od r. 1519 Štefan Verböczi) a ďalšie 3 panstvá získal pre svojich bratov chytrácky jágerský biskup Urban Dóczy za 16.000 dukátov.⁹

Dóczyovské panstvá ležaly na významných obchodných cestách. V ich chotároch sa nachádzaly veľké lesné komplexy i rudné ložiská, ktoré do príchodu Dóczyovcov mohli mešťania slobodne užívať pre banské podniky.

O bezpečnosť banských miest pred prepadmi feudálov i prípadnými

⁷ Krízou feudalizmu v českých krajinách sa zaoberá J. Macek v práci *Husitské revoluční hnutí*, Praha 1952, 17—38. Vychádza zo štúdie Fr. Engelsa, *O úpadku feudalizmu a vzniku buržoázie*, Bratislava 1952.

⁸ A. Péch, *Alsó Magyarországi bányaművelésének története* I, Budapest 1884, 37.

⁹ G. Wenzel, *Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a nagy-lucsei Dóczyakkal (1494—1548)*, Budapest 1876, 18—20 (ďalej citujem W. G., Küzd). Urban Dóczy mal záujem i o hájske panstvo na ceste z Turca do Banskej Bystrice. R. 1490 ho aj formálne dostal, ale natrvalo ho neovládal.

vnútornými rozbrojmi mali sa starať okrem komorského grófa i kasteláni. Táto podpora nebola veľmi platná a preto vidíme, že v XV. stor. vystupuje na obranu práv obyvateľstva miest voči feudálom tzv. Sväz dolnouhorských banských miest. Sväz vznikol z dôvodov spoločnej hospodárskej problematiky ešte koncom XIV. stor.¹⁰ Postupne nadobudol i obrannú funkciu a obe funkcie úspešne plnil za Mateja Huňadského i po ňom. Vo veľmi nepriaznivej situácii sa ocitly naše banské mestá začiatkom XVI. stor., keď sa staly závislými od komorských grófov Turzovcov, ktorí za pôžičku 200.000 dukátov kráľovnej Beatrice, vdove po Matejovi, dostali banské mestá i so zvolenským panstvom ako zálohu.¹¹

Vo vedení banských miest od XIV. stor. vidíme úzku skupinu kupcov, bohatých remeselníkov a majiteľov baní, mlynov, hút i dvorcov. Táto skupina uplatňovala svoju moc nad ostatným obyvateľstvom mesta cez správny, právny a hospodársky orgán, mestskú radu.¹² Úzkostlivo sa bránila vstupu chudobných mešťanov do mestskej rady, pretože ich pokladala za „nehodných“ zastávať také dôležité funkcie. Spoločné vlastníctvo lesov, pašienok, vôd, baní a ciest ako pozostatok po chotárnej občine (marke) bolo v skutočnosti vlastníctvom mestskej rady. Najdôležitejšími členmi mestskej rady bol popri richtárovi mestský pisár, často jediný vzdelaný člen rady a banský majster. V mestských radách vládli príbuzenské kliky.

Významnú úlohu pri podpore moci patriciátu nad mestskou chudobou sohrali v stredoveku mestskí farári a správcovia výnosných oltárnych fundácií, ktorí popri príjmoch zo spravovaného majetku hromadili ďalšie zo závetov a darov „zbožných“ boháčov a z rozličných ofier i desiatku z poddanských osád mesta.¹³ V chotároch ban-

¹⁰ Wenzel G., *Magyarország bányászatanak krit. tört.*, Budapest 1880, 62—65 a 268, kde je prvý známy doklad k r. 1380.

¹¹ Wenzel G., *Küzd.*, 50.

¹² Fr. Engels, *Německá selská válka*, Praha 1950, 30.

¹³ Pre štiavnické kostoly v r. 1456—1514 bolo vydané 21 pápežských odpustkových búl a založené 12 fundácií, Archív mesta Banskej Štiavnice v Orsz. le-véltári v Budapešti, f. II, n. 462 (ďalej iba skratka AMBS—OL). V testamentoch bohatí mešťania odkázali cirkevným inštitúciám v Banskej Štiavnici veľké majetky, AMBS—OL, f. II, n. 361 a 365, Breznyik J., *A selmecebányai ágost. hitv. ev. egyház és lyceum tört.* I. Selmecebánya. 1883, 22—23. Mon. eccl. I, 21—22, kde je publikovaná fundácia Erazma Rössela na 800 dukátov z r. 1520. Výnosné boly i oltárne fundácie, ako to vidieť z účtovania r. 1520, Mon. eccl. I. 14—15 Oltár Božieho Tela mal majetok 329 fl. a oltárnik (správca oltárie) ich požíchal

ských miest jestvovalo totiž veľa poddanských osád, ktorých obyvatelstvo popri pozemkovej dani muselo i robotovať. V pomere k týmto osadám patriciát predstavuje feudálnu vrchnosť a nie bezdôvodne za sociálnych hnutí stál na strane feudálnej reakcie.¹⁴

Plebejské vrstvy (mestská chudoba) skladali sa hlavne z banských robotníkov, chudobných remeselníkov, tovarišov, sluhov, slúžok, ná denníkov a drobných obchodníkov (starinári). V banských mestách je pomerne veľká špecializácia remesiel. Prevládajú však mäsiari, ševci, krajčíri a pekári a v obchode je veľký počet starinárov a drobných výčapníkov.¹⁵ I keď deľba práce v banských mestách koncom

na 10%-ný úrok. Oltária sv. Petra a Pavla stratila 100 fl. konfiškáciou majetku dlžníka a 100 fl. mala vo viniciach. Oltária sv. Martina mala 400 fl. a oltária sv. Hieronyma mala dom v hodnote 300 fl., za ktorý platil nájomník 30 fl. ročne a 2 vinice. O bohatstve fary a kostolov v Kremnici má niekoľko údajov P. K r i ž k o, *A körmöcbányai r. k. egyházközség tört.*, Budapest (bez roku), 40—75. Zvlášť zaujímavý je spor bansko-bystrického farára Antona s kremnickou radou, pretože sa nechcel vzdať príjmov oltárie sv. Juraja v Kremnici a konfiškácia strieborného náčinia r. 1526 v kostole sv. Kataríny vo váhe 24 hrivien a Panny Márie 30 hrivien (spolu asi 13 kg striebra) na vojnu proti Turkom. O fundáciách v Banskej Bystrici vieme málo. Najznámejším mecenášom cirkvi koncom XV. a zač. XVI. stor. je Michal Königsberger, P é c h A., c. d., 77 a 90. Porov. i I p o l y i A., *Geschichte d. Stadt Neusohl. Wien 1875*, 107—109. Z mestskej pokladnice vyplatila rada farárovi r. 1505 550 fl. a 1512 563 fl., v čom asi 100 fl. bol príjem mestského pisára a jedného mešťana-kurátora (Kirchenvater), Účtovné knihy v archíve mesta Banskej Bystrice (ďalej skratka AMBB). Tieto tri fary (Kremnica, Banská Bystrica a Štiavnica) už začiatkom XIV. stor. mali príjem 20—40 hrivien striebra, *Mon. Vat. I*, 14, 201, 218 a 234. Mestskí kapláni, ktorých si vyberal farár so súhlasom mestskej rady, boli odkázaní na omrviny z bohatstva mestského farára a nepatrnú podporu mestskej rady, preto ich sociálne postavenie bolo z duchovenstva najbiednejšie.

¹⁴ Účtovné knihy mesta Banskej Bystrice v tamojšom archíve z r. 1489 vykazujú cinz poddanských osád 106 fl. a r. 1512 skoro 135 fl. O robotnej povinnosti sa hovorí v privilégii Banskej Bystrice z r. 1524, W e n z e l G., *Okmánytár a Fuggerek ... történetéhez*, Tört. Tár 1883, 74—78. Poddaných mal priamo v meste špitál a kostol sv. Alžbety, AMBB f. 906, n. 2. Snaha zdaníť banické osady Španiu Dolinu, Staré Hory a iné sa bystrickému patriciátu v prvej štvrtine XVI. stor. nepodarilo. Poddanské osady malo tiež mesto Kremnica (9), tamojší špitál osadu Veterník a banickou osadou boli Piargy. Podobne i Banská Štiavnica. Cenný materiál o sociálnom zložení banských miest z r. 1542 je uverejnený v časopise *Karpathenland V* (1932) — VIII (1935) od N. Relkoviéovej (Namensverzeichnis).

¹⁵ Súpis daňovníkov Banskej Bystrice v júli 1526, keď niekoľko účastníkov povstania ušlo z mesta alebo ich popravili, vykazuje 20 mäsiarov, 17 pekárov

XV. stor. bola pokročilá, remeslá sú iba doplnkom prevládajúcej banskej výroby a poľnohospodárstva. V týchto mestách do r. 1526 možno vykázat veľmi málo cechov (mäsiari a krajčíri v Banskej Štiavnici a ševci v Banskej Bystrici). Banské robotníctvo bolo väčšinou odkázané na týždennú výplatu (luon), z ktorej zamestnávateľ-majiteľ bane si stiahol patričnú kvótu za naturálie dané baníkom v týždni ako preddavok. Často menili svojich zamestnávateľov, schádzali sa z rozličných krajín (Moravy, Poľska a Nemecka), ale hlavne zo slovenského vidieka.¹⁶

Banská výroba v období vrcholného feudalizmu sa orientovala len na ťažbu zlata, striebra a medi. Zlato a striebro sa spotrebovalo väčšinou na razenie striebornej a od r. 1323 i zlatej mince. V dôsledku dovozu prepychových tovarov z Nemecka a Talianska vyvážalo sa striebro a zlato vo forme mince do cudziny. Menšia časť drahých kovov spracovávala sa na ozdobné predmety mocných feudálov, na cirkevné zariadenia a prepych prelátov i kupcov.

Od druhej polovice XIV. stor. v našich bankských mestách majiteľmi baní sú bohatí ťažiar, ktorí pri bankských podnikoch vlastnia huty

---

(15 vdov), 12 ševcov, 8 krajčírov, potom idú počtom remenári, sedlári atď. Obchodom sa zaoberalo 8 bohatších mešťanov, trhovým kramárstvom 20 rodín (z toho 13 vdov), a predajom stariny 30 žien a 5 chlapov. Starinárky boly pomerne najchudobnejšou vrstvou, pretože 27 ich platí 1 fl. dane a len 3 nad 1 fl., z pekárov platí 1 fl. desať a piati nad 1 fl. Najviac daní mal vyrúbených sklád Welserovcov, ktorí mali zaplatiť 50 fl. dane. Z remeselníkov bol najbohatší mäsiar Mitzko s 15 fl. dane, AMBB, f. 350, n. 9. V tejto súvislosti treba poukázat, že mäsiari v Banskej Bystrici boli rozdelení na Slovákov a Nemcov, pričom mestská rada zdaňovala viac Slovákov, napr. 1512 slovenskí mäsiari platili skoro 54 fl. a Nemci iba 8 fl., Účtovná kniha k r. 1512 v AMBB. Banskoštiavnická rada a cechmajstri sa bránili prísno prílivu Slovákov do mäsiarskeho cechu, ako vyplýva z cechových artikúl z r. 1487 — „auch solln sie keynen Wenden, noch Unger in ir czech nemen, noch keynem ler jar lern“, Richter Ede, *A sel-meczbánjai vár. levéltár legrégibb czéh-levele 1487-ből*, Tört. Tár 1905, 147—150.

¹⁶ Charakteristický opis bankských robotníkov sa zachoval v sťažnosti štiavnického mešťianstva na dikátora (výbercu dane) z hontianskej zemianskej stolice z r. 1522, kde sa v súvislosti s Hodrušou píše: „Item in prefato oppidulo Hodrichensi sunt plures fossores et laboratores montanarum, qui singulis septimanis recedere et venire possunt, nihil habentes, nisi quo teguntur“ a ďalej „longo tempore tales enim diversarum sunt nacionum, que neminem curant et nihil habent perdere“ a v samom meste, uvádza táto sťažnosť, sú vraj také chudobnučké vdovy, ktoré v celom svojom bydle nemajú majetku ani za 1 fl., AMBŠ v Štiavnici.

i mlyny. I keď nálezcom bane bol obyčajný robotník, mohol baňu otvoriť iba s povolením mestskej rady a preukázať sa aspoň 3 hrivnami striebra,¹⁷ ktoré mal investovať do banskej výroby. Preto nálezcovia baní z radov banského robotníctva museli uzatvárať spoločensťvo s bohatými kupcami. Ťažiarisku spoločnosť pri banskom podniku zastupoval šafár, ktorý mal pri ruke hutmanov, vedúcich pracovných skupín 4—10 členných priamo v bani alebo v huti. Deľba práce v banskej výrobe bola v XV. stor. na vysokom stupni; vyplýva to zo špecializácie banských robotníkov, ako haviarov, hašpliarov, stupárov, triedičov, splavovačov, hutníkov, uhliarov a povozníkov. Vedľa dospelých pracovali v bani chlapi a pri triedení rudy i ženy.¹⁸

Pri výnosných baniach vznikali už v XIV. stor. drobné banícke osady, ako napr. Staré Hory, Špania Dolina pri Banskej Bystrici, Piargy pri Kremnici, Piarg, Hodruša a Banky pri Banskej Štiavnici. Banícke osady nemali vlastný chotár a za používanie lesov, pašienok, poľa i chalúp museli platiť do mestskej pokladnice cinz alebo nájomný poplatok ťažiarstvu, ak pôda patrila k okruhu niektorej bane.

Banská výroba u nás v XIV. stor. predstavuje už vyššiu formu výroby ako cechová výroba. Na vyťaženom zlate alebo striebre, i keď v nespracovanej forme, bolo zúčastnené množstvo pracovných síl. A tak sa zdá oprávnený náhľad, že v banskej výrobe existujú zárodky kapitalistického vykorisťovania už v XIV. stor., najmä ak si uvedomíme Marxovu charakteristiku banskej výroby za feudalizmu: „Banskí ťažiarci, pôvodne občinní robotníci, zmenili sa vo väčšine prípadov už na účastinárske spoločnosti (ťažiarstva s podielovým systémom — pozn. autora) na využitie podniku prostredníctvom námezdných síl“ a ďalej: „tu (v banskej výrobe — pozn. autora) už máme pred sebou počiatky kapitalistického tvorenia nadhodnoty. Banských ťažiarov si nemôžeme nevšimnúť ako uzavretých monopolných korporácií“.¹⁹

Pokles banskej výroby v druhej polovici XV. stor. snažil sa Matej

---

¹⁷ Štiavnické banské právo jihlavskej redakcie zo XIV.—XV. stor. § 3, J. Kachelmann, *Geschichte der ung. Bergstädte und ihre Umgebung I.*, Schemnitz 1855, 187—188.

¹⁸ O chlapcoch v porube pozri nariadenie štiavnickej rady o mzdách z r. 1515 P é c h A., c. d. I, 402. Vyobrazenie žien pri práci na povrchu má práca G. A g r i c o l u, *De re metallica* (1556), vydaná česky nákladom Matice horn. hutníckej v Prahe 1933, 232 a 251. V tejto práci je cenná kapitola o výrobnom procese v banskobystrických baniach (str. 249 v čes. vydaní).

¹⁹ K. M a r x, *Das Kapital III*, Berlin 1951, 39.

Korvín odstrániť tým, že Kremničanom (1479) a Štiavničanom (1481) dovolil čapovať nápoje iba pod podmienkou, že časť svojho zisku z obchodu investujú do baní (najmenej 2 fl. týždenne).²⁰ Banský ťažiar sa stal i podľa kráľovského privilégia kupcom. Otázka dodávania tovarov pre banské robotníctvo a banské podniky stala sa predmetom sporov banského ťažiarstva v Banskej Bystrici a okolí a tamojším patriciátom, pretože tu si boli ťažiar i kupci navzájom cudzí, kým v ostatných mestách boli to veľkou väčšinou tí istí ľudia. Turzo-fuggerovské ťažiarstvo znamenalo pre banskobystrický patriciát vážnu konkurenciu, pretože Turzovci sami vo vlastnej réžii dovážali obilie zo svojich panstiev na Spiši, prenajímali desiatky v Liptove a Turci,²¹ ovládli úplne monopolistický dovoz poľského olova²² a dokonca konkurovali mestským kupcom i na ich vlastnom bystrickom trhu. Vidieť napr. zo sťažnosti Bystričanov r. 1501, že Turzovci pre svojich 350 koní pri baniach dovážajú ovos zďaleka a predsa ho predávajú iba po 6 den., hoci by mohol na bystrickom trhu stáť až 20 den.²³ Nízka cena ovsa vyplývala z toho, že Turzovci shromažďovali obilie z naturálnej renty poddaných.

Položenie banských miest po rozklade centralizovanej štátnej moci vybudovanej za Mateja Huňadského sa s roka na rok zhoršovalo, a to v dôsledku vydierania okolitými feudálmi a celkového zosilnenia moci oligarchie, sledujúcej svoje úzke záujmy. Mestské privilégia, ktoré zaisťovali práva a výsady patriciátu a čiastočne i ostatným obyvateľom miest, staly sa predmetom zápasu so šľachtou; ich platnosť bola obmedzená úzko na okruh mestského chotára. Ba ako to vidieť v Banskej Bystrici, banskobystrický patriciát bol úplne vylúčený z banského podnikania vo vlastnom chotári, hoci najvýnosnejšími ba-

²⁰ P é c h A., c. d. 69.

²¹ AMBB, f. 247, n. 36—43; tiež J. K a c h e l m a n n, c. d. II, Schemnitz 1867, 133.

²² AMBS—OL, f. II, n. 382, 447 a 400. Do r. 1504 zakúpili Štiavničania od turzovských faktorov 11.034 centov olova, v r. 1504—1508 4673 a v r. 1517—1519 2400 centov. 30. júla 1519 sa zaviazali, že nebudú kupovať olovo od nikoho iného iba od Turzovcov, ktorí im budú rátať cent olova iba po 2 fl. 38 den. (miesto 2 fl. 70 den.), dlžobu 2.973 fl. a 70 den. splatia ročnou splátkou 400 fl.

²³ M a x J a n s e n, *Jakob Fugger der Reiche*. Studien und Quellen I, Leipzig 1910, 160—162. Kapitola tejto práce Jakob Fugger in Ungarn (132—193) je doteraz najlepšou materiálovou prácou o turzovsko-fuggerovskom banskom podnikaní na Slovensku.

ňami na prechode XV.—XVI. stor. boly bane na meď a striebro pri Banskej Bystrici. Banské podniky v Kremnici (zlato) a Banskej Štiavnici (striebro a zlato) prežívaly vážnu krízu, pretože im hrozily zátopy spodnými vodami a pociťoval sa nedostatok peňažných investícií, ktoré by mohli odpomôcť zátopám (hnanie štôlní). Márne sa chcel patriciát účastniť banskej výroby v Banskej Bystrici, chýbal mu potrebný kapitál a ten mali k dispozícii práve Turzovci a Fuggerovci.

4. ZÁPAS BANSKÝCH MIEST S DÓCZYOVCIAMI

Keď sledujeme otvorené formy triedneho boja baníkov oproti patriciátu koncom XV. a začiatkom XVI. stor., okrem vzbúr Hodrušanov r. 1488 a 1492,²⁴ ktorí sa snažili na verejných shromaždeniach na sviatok Božieho Tela zvoliť si vlastnú mestskú radu a odtrhnúť sa od Banskej Štiavnice, nepoznáme väčšie hnutie. Hoci drobné spory štiavnického patriciátu so zemepánmi Revišťa začaly sa už r. 1490—91 o drobné osady na hraniciach panstva a mesta,²⁵ štiavnický patriciát v mene mestskej rady ešte r. 1492 sľubuje pomoc Blažejovi Dóczymu na Revišti proti búriacim sa zvyškom kráľovského žoldnierskeho vojska složeného väčšinou zo žoldnierov z českých krajín a opevňujúceho sa v okolí Topoľčian.²⁶ Keď po sneme r. 1492 bola otrasená pozícia miest v celokrajinskom meradle v dôsledku oslabenia kráľovskej moci a zosilnenia barónov, Dóczyovci začali podľa príkladu iných feudálov vydierať banské mestá a ich poddanské osady v podobe mýt, poplatkov za škody, lesy, ba i v podobe výkupného. Revištské, šašovské i lupčianske panstvá neboly také bohaté a veľké, aby nadvýrobok vlastných poddaných stačil zaokryť neustále rastúci blahobyť zemepánov. Túha po peniazoch u zemepánov susediacich s bohatými banskými mestami honosiacimi sa množstvom rozličných výsad i výrobkov bola ďaleko silnejšia ako tzv. rytierska „česť“ šľachtica a smysel pre právo a spravodlivosť. Fridrich Engels o potrebe peňazí rytierov a barónov v Nemecku píše: „Prepych na zámkoch, závodenie v nádhere pri turnajoch a slávnostiach, cena zbraní a koní rástla s pokrokom spoločenského vývoja, zatiaľ čo pramene príjmov rytierov a barónov

²⁴ AMBŠ, f. 1. Fotokópia vo fotografickej zbierke HÚ SAV.

²⁵ AMBŠ—OL, f. II, n. 486 a 483.

²⁶ AMBB, f. 15, n. 30.

sa zväčšovali iba pozvoľna alebo vôbec nie. Závisť s obligátnym plienením a ukladaním výkupného, prepadávanie pocestných a podobné ušľachtilé zamestnania staly sa časom príliš nebezpečné.²⁷ Nebezpečnými boli tieto zamestnania preto, že nemecké mestá boli ďaleko vyvinutejšie a mohli ľahko odolať feudálnym útokom. Naše mestá koncom XV. stor. neboly ešte vážnym partnerom nenásytnej šľachty a prelátov. Preto v nastávajúcom zápase banských miest s majiteľmi okolitých panstiev, Dóczyovcami, patriciát je nútený získať si plnú podporu plebejských vrstiev. Navonok sa tento zápas patriciátu a plebejských vrstiev prejavil ako obranný boj miest proti vydieraniu feudálov. V podstate išlo patriciátu o ochranu vlastných záujmov (sloboda obchodu).

Prvé známe neshody s Dóczyovcami prepukly r. 1494, keď feudáli nedovolili kremnickému mešťanovi Friderikovi otvoriť bane na území ich panstva (asi Šašova).²⁸ Za tým nasledovali obmedzovania obchodu. Panstvá ležaly na dôležitých prísunových cestách a mýtnici mali možnosť kontrolovať a vyberať mýta od väčšiny obchodníkov, ktorí sa snažili dostať sa do banských miest z Moravy, Rakúska alebo zo západného Slovenska a Zadunajska. V tomže roku už aj ostrihomský arcibiskup protestuje proti vydieraniu mýta od jeho poddaných na svätokrížskom panstve. Podrobnosti o vydieraní miest nie sú nám známe, ale udalosti z r. 1497 ukazujú, že otázka vyberania mýt bola hlavnou príčinou rozporov mešťanov s majiteľmi panstiev. Vtedy sa ukázali baníci, chudobní remeselníci a iní chudobní obyvatelia miest spoľahlivým a odvážnym spojencom mestského patriciátu. V ozbrojenej akcii, ktorú zorganizoval patriciát začiatkom februára r. 1497, zúčastnilo sa útoku na zemepanskú kúriu v Ladomíri a o dva týždne na to 26. februára na zemepanskú kúriu v Žarnovici vyše 220 chlapov, a to 47 Kremničanov, 85 Štiavničanov, 38 Hodrušanov, 49 Belancov a 7 Pukančanov. V útoku na Žarnovicu nevynechali ozbrojenci panského mýtnika, ktorého zbili a dom vyrabovali. V kúrii rozsekali sudy s vínom, vzali cennosti a spustošili jatku. Žarnovickí poddaní sa vôbec nepostavili ozbrojencom na odpor, pretože ozbrojenci nerabovali poddaných panstva. Na to Dóczyovci na kráľovskom dvore, stoliciach a vierohodných miestach zorganizovali veľký súdny proces,

²⁷ Fr. Engels, *O úpadku feudalizmu a vzniku buržoázie*, Bratislava 1952, 7.

²⁸ Wenzel G., *Küzd.*, 35, pozn. 1.

ktorý nariadil banským mestám vyplatiť Dóczyovcom odškodné vo výške 1200 dukátov.²⁹

Na útok odpovedali Ľupčianski Dóczyovci zákernou akciou oproti Banskej Bystrici, s ktorou mali spory pre používanie lesov. V apríli r. 1500 ľahlo takmer celé mesto popolom a z podpaľáčstva podozrievali mešťania Dóczyovcov, resp. ich služobníctvo.³⁰ Banské mestá sa snažily získať právne doklady o tom, že sú vo svojich privilégiách poškodzované najmä odvtedy, ako sa do okolitých domínií dostali Dóczyovci. V tomto smysle vypovedalo vyše 50 zemanov z Tekova, Hon-tu, Zvolena a Turca.³¹ Pravda, oproti neprestajným násilnostiam neplatili nič papierové svedectvá a prehlásenia. Preto sa mešťania r. 1502 obrátili na kráľa Vladislava II., aby dovolil použiť všetkým banským mestám svoje ozbrojené sily voči násilníkom. Panovník vzhľadom na výpovede zemanov a staré privilégiá žiadosti banských miest vyhovel.³²

Ján Turzo a jeho syn Juraj popri vlastníctve banských podnikov v Banskej Bystrici a výnosnom obchode s poľským olovom zastávali v banských mestách dôležité funkcie ako kremnickí banskí a mincovní grófi. V sporoch patriciátu s Dóczyovcami stáli na strane banských miest. Preto sa Ľupčianski Dóczyovci pripravovali sniesť so sveta i samého Jána Turzu.³³ Na dvore kráľa Vladislava rástlo rozhorčenie proti Dóczyovcom a nespokojnosť sa snažil využiť iný hrabivý feudál, ostrihomský arcibiskup Tomáš Bakócz, ktorý chcel pripojiť ku svätokrížskemu panstvu panstvo revíšťské.³⁴ Márne žiadali zástupcovia banských miest podporu z kráľovského dvora i r. 1504, vydieranie mešťanov feudálmi sa nezmenšilo.

Ako novú zámienku pre znepokojovanie a vydieranie miest používali Dóczyovci od r. 1494 nevydelené chotáre alebo zle vyznačené chotárne medze medzi osadami miest a svojimi poddanskými osadami.³⁵

²⁹ Tamže, 36—42. Odškodné však mestá Dóczyovcom ešte ani r. 1516 nenahrádili. Tamže, 72.

³⁰ M. B e l, *Notitia Hungariae novae* II. Viennae 1736, 418; tiež W e n z e l G., *Küzd.*, 43.

³¹ W e n z e l G., *Küzd.*, 43—45.

³² Tamže, 46.

³³ Tamže, 55. Vyplýva to z listu Frant. Dóczyho bratovi Ladislavovi, v ktorom ho žiada, aby sa Dóczyovci smierili s Thurzovcami. Písal ho v Olomouci.

³⁴ W e n z e l G., *Küzd.*, 51—52.

³⁵ AMBŠ—OL, f. II, n. 482.

Takýto spor malo mestečko Nová Baňa o hranice s Vyšným Hámrom a Rudnom. Neustále násilensťvá prinútily Novobančanov k tomu, že r. 1509 na Jána Krstiteľa sami so svojimi poddanými z Brehov v počte 53 ozbrojených chlapov vystriehli sprievod dóczyovského kastelána Ondreja Kováča smerujúci do Kopanice vyberať poddanské dávky. Kastelána prepadli a zbili. Na mrkaní vtrhli do dediny a vyslobodili u tamajšieho richtára dvoch zavretých väzňov, pravdepodobne baníkov. V nočných hodinách zamierili do Banskej Štiavnice, kde slávnostne za sprievodu trúb pochodovali štiavnickými ulicami i s oslobodenými baníkmi, ktorých odovzdali mestskej rade.³⁶ Radosť z úspechu Novobančanov rozhodne podporovala stmeliť mešťanov v zápase s nenávidenými oligarchami.

Ani lupčianski zemepáni sa nelíšili v metódach od svojich príbuzných v Šašove a Revišti. Predmetom sporov bolo jednak používanie panských lesov, ďalej mýta a najmä mestské slobody mestečka Brezna, v ktorého chotári okrem bohatých lesov boly výnosné bane na striebro, zlato a železo. Hoci sa v zálohovacej listine kráľovnej Beatrice pre „zbožného“ biskupa Urbana Dóczyho z r. 1490 uvádza Brezno, a to po prvý raz ako príslušenstvo lupčianskeho panstva, Brežňania neuznávali feudálnu vrchnosť Dóczyovcov. Na neústupnosť Brežňanov odpovedal lupčiansky zemepán Damian Dóczy tým, že Brežňanov a spolu s nimi i tých Bystričanov, ktorí mali drobné banské podniky popri Fuggerovcoch v chotári Brezna, začal v lete r. 1512 ešte viac vydierať a utláčať.

Na útlak Dóczyovcov, ktorí formálne žiadali najprv od Brezna vypustenie akéhosi mlyna, odpovedali spojenci Brežňanov, Bystričania, ozbrojeným útokom na dóczyovskú kúriu v poddanskom mestečku Lupča. Útok viedol turzovský faktor Matej Grenicer a zúčastnil sa ho i zvolenský kastelán Matúš Hanny (Hájny).³⁷ Kráľ Vladislav sa na to obrátil tak na Brezno a Banskú Bystricu, ako aj na ostatné banské mestá, aby nerušily lupčianskych pánov v právach na Brezno, hoci pred 19 rokmi potvrdil Brežňanom ich mestské privilégia proti-rečiace feudálnej závislosti od lupčianskeho feudálneho panstva. Brežňanov nenaklonila ani výrečnosť Štefana Verböczyho, kráľovského právneho poradcu a komisára, ktorý po neúspechu r. 1513 na jar budúceho roku s viacčlennou komisiou znovu sa pohybuje v banských

³⁶ Wenzel G., *Kúzd.*, 59—62.

³⁷ Tamže, 63, 65 a 77, pozn. 1.

mestách, prijíma od mešťanov dary,³⁸ potom sa zas zúčastňuje zábav na lupčianskom zámku. Komisia za celé dva mesiace neprinesla nijaké výsledky okrem hlásení kráľovskému dvoru. V máji kráľ Vladislav prikazuje Turzovcom i ostatným banským mestám, aby sa nemiešali do sporu Brezna a lupčianskych pánov. Brežňanom zase viacerými mandátmi nariadil zachovať poddanskú poslušnosť oproti Dóczyovcom.³⁹

Násilie Dóczyovcov voči Brežňanom sa odzrkadlilo v známych vydiaračských metódach feudálov, o ktorých vo vzťahu k nemeckým pomerom hovorí Fr. Engels: „Spravodlivosti sa nebolo možné dovolať, pretože sa s ňou kupčilo a kde sa rytier nemohol dostať k sedliakovým peniazom, uvrhol ho jednoducho do veže a nútil ho, aby sa vykúpil.“⁴⁰ Čo inšieho mohlo znamenať zajatie a uvrhnutie viacerých breznianskych baníkov okolo 1. júna 1514 do dóczyovského lupčianskeho zámku ako snaha Dóczyovcov vytĺcť z výkupného peniaze, prinútiť mestečko Brezno uznať feudálnu vrchnosť a znášať údel poddanstva. V tmavých a vlhkých múroch lupčianskeho zámku dvaja baníci čoskoro zomreli. Ostatných naďalej držali Dóczyovci vo väzení. Zpráva o uväznení a trýznení baníkov sa rýchlo rozletela po ostatných banských mestách, najmä v blízkej Banskej Bystrici a Lubietovej. Hrubá bezočivosť a násilníctvo feudálov rozbúrily široké masy plebejských vrstiev. Po odplate za ukrutné poníženie Brežňanov túžili najmä baníci. Myšlienka ozbrojeného povstania baníkov proti feudálom sa rozšírila po všetkých banských mestách. Mala konečne i svoje reálne opodstatnenie, pretože ozbrojené prepady feudálneho majetku r. 1497, 1509 a 1512 ukázaly jasne vojenskú nemohúcnosť feudálov Lupče, Revišťa a Šašova.

Koncom mája kráľovskí radcovia a dvor v Budíne triasli sa strachom pred búriacimi sa plebejmi Budína, pred povstaleckými kolóniami križiakov vedených Jurajom Dózsom, ktorí oklamaní, opustení veľmožmi a prelátmi obrátili svoje zbrane oproti kaštieľom a zámkom magnátov a prelátov, proti zemianskym kúriám, aby v celej krajine rozvinuli revolučný zápas za taký spoločenský poriadok, v ktorom nebude šľachty a prelátov.⁴¹

³⁸ Ipolyi A., c. d. 115.

³⁹ Wenzel G., *Kúzd.*, 66—69.

⁴⁰ Fr. Engels, *Německá selská válka*, Praha 1950, 27.

⁴¹ S revolučnou ideologiou križiakov oboznamuje nás Taurinus, *Stauro-*

Strach kráľovského dvora je jasný z mandátu kráľa Vladislava II. poslaného 27. mája banským mestám, v ktorom im oznamuje, že je nutné zatiaľ upustiť od trojičného termínu pojednávania rozporov banských miest a Dóczyovcov (Damiana, Juraja, Františka a Ladislava). Kráľovská komisia musí sa teraz hneď vrátiť do Budína a tam pomáhať riešiť rozličné a vážne ťažkosti v záujme kráľa a celej krajiny.⁴² Len čo komisia odišla z banských miest do Budína, dostaly sa na kráľovský dvor prvé chýry o napätej situácii v banských mestách.

Zprávy o nepokojoch baníkov v banských mestách odrazu zmenily stanovisko kráľovského dvora voči Brezňanom. Hrôzou kráľovského dvora pred všeobecným povstaním utláčaných más feudálmi vyjadruje kráľovský mandát zo 6. júna adresovaný Damianovi Dóczyemu, v ktorom mu kráľ oznamuje, že pozná síce sťažnosti jeho i brata Františka Dóczyho na Brezňanov a ostatných mešťanov banských miest, ale na nich je so strany mešťanov ešte viac ponôš. Sťažnosti sa vyriešia v budúcnosti; teraz treba rýchlo konať. Preto mu nariaďuje uväznených breznianskych baníkov, z ktorých už dvaja zomreli, hneď prepustiť na slobodu, lebo teraz pre toto rozvášnení ľudia „povstanú nielen proti vám, ale celej tamojšej šľachte“.⁴³ Zdôrazňuje, že teraz sa nesmie dať príležitosť k takejto vzbure, keď „roľníci a chudobný ľud všade povstáva proti svojim pánom a šľachte“. Za niekoľko dní, keď nepokoje v banských mestách neutíchly a Dóczyovci kráľovský mandát nepočúvli, poslal kráľovský dvor do banských miest kráľovského vicekomorníka Pavla z Várady, ktorý osobne niesol pre Dóczyovcov ďalší kráľovský mandát z 11. júna, kde sa medziiným píše, že kvôli žalárovaniu baníkov všetci robotníci chcú opustiť banské práce a povstať proti Dóczyovcom; z toho môže vzniknúť nemalá škoda a nebezpečenstvo kráľovskému dvoru a celej krajine, najmä keď sa baníci chystajúci povstať spoja s roľníkmi a chudobným ľudom, ktorého cieľom je vyhubenie celej šľachty.⁴⁴ Preto

machia, lib. II, Mon. Ungrica (Engel), 139—142, kde autor podáva údajne reč Juraja Dózsua k povstalcovi; pozri aj Márki S., c. d., 180—188.

⁴² AMBB, f. 19, n. 1. (súč. odpis); AMBS—OL, f. II, n. 422. (originál).

⁴³ Súč. odpis v AMBB, f. 72, n. 32. „Timendum est, ne tociens et tam diriter populi illi exarcebati tumultuose insurgent et post modum multa mala non solum contra scilicet universitatem nobilium illarum parcium perpetrent.“

⁴⁴ MODL (Budapest), 30.875; publikované v Tört. Tár 1904, 221—222. „Propter (uväznenie baníkov — pozn. aut.) hoc autem omnes montaniste commoti,

im pod stratou majetkov prisne nariaďuje uväznených baníkov prepustiť na slobodu bez akéhokoľvek preťahovania.

Zárok komisára Pavla z Várady priniesol čiastočné uľavenie v napätej situácii v banských mestách. Dóczyovci prepustili Brezňanov na slobodu a sľúbili kráľovskému komisárovi, že sa naďalej budú riaďiť pokynmi dvora.

Jadro roľníckych povstaleckých vojsk rozdelené do viacerých kolón pohybovalo sa už vtedy v Potisku. Zadunajská kolóna bola zradou budínskeho mešťana Ambróza Saleresiho rozprášená. Kolóna smerujúca ku Košiciam odtiahla v polovici júna za Tisu, takže roľnícke revolučné vojská dotkli sa pri svojom ťažení Slovenska iba na juho-východe.

Skutočnosť, že už v druhej polovici júna na území Slovenska mali moc v rukách bezpečne feudáli, vyplýva z mandátu z 8. júla adresovaného opäť Damianovi Dóczyemu do Lupče. Totiž po prepustení baníkov na slobodu niekedy v polovici júna vlna živelných nepokojov opadla a v tejto situácii Dóczyovci znovu začali Brezňanov utláčať mýtami nielen na cestách, ale aj na vode (Hrone), na čo sa Brezňania opäť sťažovali pri dvore. Preto v mandáte z 8. júla vyčíta panovník Dóczyovcom, že sľúbili riaďiť sa pokynmi z kráľovského dvora a pritom dovolili svojim úradníkom vyberať nespravodlivé mýta, dávajú tým nové príležitosti k nešvárom, a to práve v tom čase, keď v krajine „je všetko naruby“.⁴⁵ Zakazuje im vyberať akékoľvek dávky od Brezňanov a zavádzať akékoľvek novoty, a to nielen vo vzťahu k Breznu, ale aj k svojim poddanským dedinám, čo jasne naznačuje, že vládnúce triedy si boly vedomé možnosti spojenia sa plebejských vrstiev v mestách s poddanými roľníkmi na vidieku.

Z obdobia vyvrcholenia roľníckeho revolučného protifeudálneho zápasu v Potisku, teda z júna a začiatku júla r. 1514 poznáme zatiaľ tri závažné dokumenty vo vzťahu k pohybu baníkov, resp. v banských mestách, a to spomínané mandáty zo 6. a 11. júna a 8. júla. Tieto dokumenty nás presvedčujú, že v našich banských mestách malo banícke hnutie tendenciu prepuknúť v povstanie, stať sa revolučným

---

relictis montanarum laboribus, contra vos insurgere volunt. Ex quorum insurrectione non mediocre et nobis et universo huius regno, si labores dimittent, damnum et periculum, etiam si rusticis et nominibus popularibus, qui ad extinguendam universam nobilitatem insurrexerunt, se ipsos coniunxerunt, evenire poterit.“

⁴⁵ M á r k í Sándor, *Dózsa György*, Budapest 1913, 242—243 (MODL—30.876).

hnutím, nie však hnutím proti vlastným vykorisťovateľom, patriciátu a ťažiarom (zatiaľ aspoň nemáme o tom náznaky), ale proti zemepánom okolitých feudálnych panstiev Lupče, Revišťa, Šašova a i. Taurinus, autor literárneho a dokumentárneho diela *Stauromachia*, venovaného roľníckemu revolučnému hnutiu vedenému Jurajom Dózsom, spomína v súvisе s povstaním roľníkov i banské mestá, hlavne Kremnicu, kde malo dôjsť k srážke s povstalcami.⁴⁶ Zpráva Taurina, ktorý svoje dielo dokončil r. 1519, je preexponovaná a nepokoje, o ktorých píše, týkajú sa nespokojnosti a nenávisťi plebejského obyvateľstva v banských mestách voči feudálom, ktorá však neprepukla v otvorené povstanie.⁴⁷

Pokúsime sa napriek nedostatku materiálu vysvetliť príčiny, ktoré zamedzily prepuknutie protifeudálneho povstania v banských mestách r. 1514. Jednou z nich bola súčasná forma triedneho boja baníkov a ostatných plebejských vrstiev, ktorá nenadobudla ešte masovejší charakter. Triedny odpor utláčaných (okrem rozporov Hodrušanov s mestom Štiavnicou r. 1488 a 1492 o vlastnú správu, o vlastný chotár) prebiehal po individuálnej línii a izolovane, ako napr. odopretie poslušnosti, ničenie majetku banských ťažiarov a patricijov, prepádávanie obchodníkov, niekedy aj zabitie boháčov.⁴⁸ Druhým vážnym momentom bola celková situácia v banských mestách, za ktorej plebejské vrstvy spolu s bohatými mešťanmi stály v jednom fronte proti feudálom Dóczyovcom, hoci dôvody tohto postoja u patriciátu boli v zákulisí egoistické a vykorisťovateľské a nemohly sa s nimi stotožňovať záujmy mestskej chudoby. Kým v bojoch s feudálmi patriciát podporoval vo vlastnom záujme plebejské vrstvy, ako to vyplýva z prepádov r. 1497, 1509 a 1512, v období roľníckeho revolučného hnutia v lete 1514 patriciát ako feudálna vrchnosť poddanských a baníckych osád na území mestských chotárov, Turzovci, banskí ťažiarci a zároveň zvolenský zemepáni, župani a komorskí grófi banských miest nutne sa museli orientovať na stranu feudálnej reakcie. Toto

⁴⁶ J. Chr. Engel, *Monumenta Ungrica*, Viennae 1809, 154—5.

⁴⁷ V doterajšej literatúre vedeckej i popularizačnej stretávame sa s mienkou o baníckom štrajku r. 1514 v našich mestách dosť často. Autori vychádzajú z nesprávneho údaju J. Kachelmanna, c. d., II., 141—142, ktorý spojil zpravu Taurina s názvom vrchu pri Kopennici neďaleko Kremnice „Kurucká skala“.

⁴⁸ Porovnaj gelnické banské právo z konca XV. stor., Wenzel G., *Magy. bány. krit. tört.*, 327—328 a kremnické banské právo (dodatok r. 1512); M. Matunák *Z dejín sl. a hl. b. mesta Kremnice*, Kremnica 1928, 480—481.

nám potvrdzuje i chovanie sa mešťanov v Košiciach, ktorí zprvu prijímajú zprávy o roľníckom revolučnom hnutí pomerne kladne, ale koncom mája r. 1514, keď sa už v ich blízkosti pohybovala jedna z kolón revolučného vojska, postavili sa na stranu feudálov a vnútri košických hradieb našli spásu pred pomstou povstalcov všetci šľachtici z okolia.⁴⁹ Tretím vážnym momentom bol nedostatok zbraní a peňazí, ktoré v bojoch proti Dóczyovcom obstarával patriciát. Preto keď vidíme v baníckom povstaní hrdinských bojovníkov, ozbrojených a vystrojených, vynoruje sa otázka, kedy dochádza k osamostatneniu sa baníkov od patriciátu, v ktorom meste to najvýraznejšie prepuká, odkiaľ získali baníci zdroje zbraní, strelivo, zásoby potravín a pod.

Po potlačení roľníckeho revolučného hnutia v júli r. 1514, o čo sa zaslúžil najväčší feudál Uhorska, sedmohradské knieža Ján Zápoľský, násilenstvá so strany Dóczyovcov páchané na obyvateľoch banských miest neprestávajú. Útlak rastie ešte viac po nastúpení nedospelého Ľudovíta Jagelovca na uhorský trón, za ktorého vládne úzka klika vedená palatínom Štefanom Báthorym a arcibiskupom T. Bakóczom (†1520) a po ňom Jurajom Szatmárom. Jednania komisií nevyriešili spory banských miest a svojvoľnosť Dóczyovcov prepukla natoľko, že r. 1517 sami organizujú prepad Brezna, kde so svojimi drábmami vyrabovali domácnosti mešťanov, kostol, ba i kráľovský komorský dom, kde bolo uskladnené zlato a striebro z breznianskych baní (Jarabá, Bystré).⁵⁰ Brežňanom nepomohli už ani Turzovci ani banskobystrický patriciát, pretože v Bystrici mali iné starosti; tu začalo rásť živelné banícke hnutie.

Na úspešný odpor voči Dóczyovcom zmožili sa ešte r. 1520 Novobančania so svojimi poddanými z Brehov, ktorí v počte 80 chlapov spustošili dóczyovské osady a zariadenia v Hámroch; hámorníkov odtiaľ odviekli a odovzdali do väzenia zvolenskému kastelánovi. Bol to posledný prepad dóczyovských majetkov so strany miest.⁵¹

Napriek tomu, že vydieranie obchodníkov i banských ťažiarov dóczyovskými úradníkmi po r. 1514 neprestalo, nemáme doklad z hlavných banských miest Kremnice, Banskej Štiavnice a Banskej Bystrice na to, že by sa patriciát pokúšal získať ešte plebejské vrstvy na ozbrojené akcie proti utláčateľom. Kráľ, dvor a rákoše zaoberali sa

⁴⁹ Márki S., c. d., 244—251.

⁵⁰ Wenzel G., *Küzd.*, 74—75.

⁵¹ Wenzel G., *Küzd.*, 83—84.

sťažnosťami banských miest, najmä Banskej Bystrice, ale bezvýsledne. I keby sme pripustili, že obchodníci a cechmajstri v Banskej Bystrici hospodársky v dôsledku konkurencie turzovských banských podnikov, zásobujúcich banské podniky a robotníctvo tovarmi dovážanými a predávanými vo vlastnej režií, upadali, nemohli by sme si vysvetliť tú skutočnosť, že patriciát sa nepokúša získať plebejské vrstvy na ochranu svojich práv, na ozbrojené akcie, na ktoré mali právo i podľa kráľovského nariadenia z r. 1502, ale sa uchylujú na cestu legálneho riešenia sporov s Dóczyovcami. Príčinu toho treba hľadať v tom, že baníci a popri nich postupne ostatní príslušníci mestskej chudoby hľadajú od r. 1514 nové formy triedneho boja.

5. ROZVOJ BANÍCKEHO HNUZIA A SPORY BANSKOBYSSTRICKÉHO PATRICIÁTU S TURZOVCAMI (1517—1524)

Prvé doteraz známe doklady o priebehu triedneho boja s banskými ťažiarimi poznáme z konca XIV. stor. a začiatku XV. stor.⁵² Odpor baníkov je skrytý i otvorený, ale prebieha po individuálnej línii. Rovnako i materiál z konca XV. a začiatku XVI. stor. neobsahuje ešte doklady o hnutí baníkov proti utlačovateľom z radov ťažiarov a kupcov; prevládajúcou formou triedneho odporu je ešte stále zápas jedného alebo niekoľkých banských robotníkov v rámci jedného banského podniku, v rámci jedného ťažiarstva. Dôležitým prameňom sú usnesenia mestskej rady v Gelnici a Kremnici, ktoré boli záväzné i pre ostatné banské mestá. Nariadenia gelnickej mestskej rady o treste za poškodenie majetku banského ťažiara z konca XV. stor. odzrkadľujú ostrý zápas robotníkov s ťažiarimi.⁵³ Kremnická redakcia banského práva z r. 1492 doplnená textom r. 1512, podobne ako gelnické právo hovorí o zvýšenom útlaku banských robotníkov ťažiarimi. Ak robotník napr. bez dôvodu vystal z roboty, má sa trestať kladou toľko dní, koľko vymeškal, pričom mu prepadá mzda. Kto

⁵² Množstvo dokladov obsahujú zlomky banskobystrickej mestskej knihy (1386—1399), Fejérpataky L., *Magyarország régi számadáskönyvei*, Budapest 1885, 85, 89 (záznam k r. 1439), 93—95 a 98, kde je toto usnesenie mestskej rady: „Conclusum est in manifesto consilio, quod nulli debet gratiam fieri redeundi ad civitatem, qui violenter exit de stuba preconis, vel excipitur de eadem et excipientes omnes consimiliter sunt perpetue proscripti“.

⁵³ Wenzel G., *Magy. bány. krit. tört.*, 327—328. Porov. i P. Ratkoš, c. d., 23, pozn. 43a.

poškodí majetok ťažiarstva, ťažiar ho má dať vhodiť do mestskej veže; platy robotníkov sa nesmú zvyšovať.⁵⁴ V účtovnej knihe Banskej Bystrice z r. 1512 je viac položiek hradenia trov mestským dráhom a žalárnikovi za prenasledovanie, väznenie príslušníkov mestskej chudoby.⁵⁵

Podobne i štiavnický materiál, ktorý nám je dostupný, obsahuje pomerne málo dokladov o priebehu triedneho zápasu. Hnutie Hodrušanov r. 1488, 1492 malo síce kolektívnu formu, ale nie celkom triedne vyhranenú. Programované odtrhnutie sa od Štiavnice poukazuje na to, že v Hodruši s chudobnými baníkmi stáli v jednom sväzku i bohatší Hodrušania, ktorých záujmom bolo exploatovať hodrušských baníkov miesto štiavnického patriciátu.⁵⁶ V štiavnických banských podnikoch bola však pred r. 1515 nespokojnosť baníkov pre nerovnaké a nízke mzdy. Nespokojní boli pravdepodobne i drobní ťažiar, ktorí nemohli udržať vo svojich banských podnikoch potrebný počet robotníkov v dôsledku konkurencie bohatých ťažiarov. Táto nespokojnosť prinútila rok po roľníckom povstaní vedenom Jurajom Dózsom štiavnický patriciát vyniesť nariadenie o jednotných týždenných mzdách banského robotníctva pre všetky banské podniky (i Hodrušu).⁵⁷ Podľa tohto nariadenia mali šafári mzdu 125 den., hutmani 90—112 den., haviari 60—70 den., chlapci 45 den., kováči 33—60 den. na 6 šicht (smien). V baniach sa pracovalo na tri šichty. Pri splavoch sa pracovalo naraz 12 hodín. Štatút zakazuje prijímať do práce takých baní-

⁵⁴ M. Matunák, *Z dejín Kremnice*, 480—481. O mzde sa v prameni hovorí: „Item von der lön wegen pey der muellen, sol ayn yder schaffer dosz halten nach alter gewonhait vnd yn yn nichte an ursach erhöhen“ (XXIV. § 3).

⁵⁵ AMBB (bez sign.), všeobecné výdavky: „notarius vercirth auf d. Schebnitz vnd Cremnitz vmb ein gewalthbrief h. Turzen ex parte latronum“ — 2 fl. 14 den., „den Weibern dy gefangen sittzen“ — 1 fl. „dominica Sigismundi (2. máj) den gesellen zw tzerung auf dy rawber“ — 50 den., „dy, dy rawber pracht haben, tranckgelth“ — 1,24 fl., „das man dem gefangen weib hath nach gespecht, das auskommen ist“ — 37 den., einen pothen auf dy Schebnitz noch dem zuchtiger“ — 32 den., vor ein kotzen den gefangenen“ — den. 33 atď.

⁵⁶ AMBŠ, f. 1., (koncept z r. 1492) „Item prelibati rebelles subditi nostri, ut premittitur, numero quatuor, non tantum homines illos, qui proprias gazulas, quas hiis non longe exactis temporibus ex donacione erexerunt, seduxerunt, verum etiam universos laboratores nostros, qui proprias edes non habebant, contra nos ipsis prestanda auxilia, tum crebris persuasionibus, tum etiam minis adeo allecerunt, ut inter centum vix unus haberetur, qui ab eorum complicitate exemptus haberetur“.

⁵⁷ P é c h A., c. d. I, 402—405.

kov, ktorí sa voči „svojmu pánovi“ — ťažiarovi prehrešili, ak im to ukrivdený pán nedovolil. Obsah tohto nariadenia je podobný nevoľníckemu zákonu vynesenému po dózsovskom povstaní na sneme v novembri r. 1514; nehovorí sa v ňom, že by baník bol nevoľník, ale pri prechode do práce k druhému ťažiarovi je viazaný súhlasom predošlého zamestnávateľa-ťažiarara, najmä ak sa voči nemu prehrešil. Pravda, prehrešením by mohlo byť i vynechanie práce z vážnych dôvodov, ktoré ťažiar vo vlastnom záujme neuznal. V štiavnických baniach možno do r. 1515 pozorovať väčšie hnutie proti bohatým mešťanom ako v ostatných mestách. V revolučných udalostiach r. 1525—26 sohrali hodrušskí baníci, búriaci sa i r. 1522⁵⁸, najvýznamnejšiu úlohu po baníkoch z Banskej Bystrice.

Jednou z príčin, prečo vedúcu úlohu v baníckom hnutí a povstaní r. 1525—26 sohrali banskobystrickí baníci, treba vidieť v rozvoji výroby. Počet námezdné pracujúcich v jednotlivých mestách a počet majiteľov baní, ťažiarstiev v štiavnických baniach bol

r. 1509	235	robotníkov	u	19	ťažiarstiev,
r. 1519	434	„	u	35	„
r. 1522	918	„	u	43	„
r. 1527	620	„	u	29	„

pričom najväčšia pracovná skupina nepresahovala r. 1527 počet 70 robotníkov (banský ťažiar Cherubin).⁵⁹ Naproti tomu v banskobystrických baniach a hutách ešte r. 1490, t. j. 5 rokov pred turzo-fuggerovským nájmom pracovalo u piatich ťažiarov skoro 1000 robotníkov. Počet robotníkov možno zistiť z ťažiarських poplatkov mestu. Poplatky jednotlivých ťažiarstiev predstavujú úhrnnú sumu polovičných týždenných miezd banských robotníkov, pričom ako priemer týždenej mzdy pokladáme sumu 70 den.

⁵⁸ Vzburu spomína hodrušský nemecký kaplán Zanacker v liste štiavnickému richtárovi z 23. sept. 1525, AMBŠ—OL, f. II, 376. Vzburu súvisela s vysokými kontribúciami, ktoré v Hodruši chcel vyberať hontiansky stoličný diktátor Ján Marolti, porovnaj AMBŠ—OL, f. II, 270 (zpráva pukanskej rady o výrube) a AMBŠ, f. I (bez roku) — sťažnosť proti zdaňovaniu; pozri i pozn. 16.

⁵⁹ Heckenast G., c. d. Századok 1952, 371—372. Údaje k r. 1527 spracoval sám autor na základe soznamu banských robotníkov, zostaveného v súvislosti s daňou baníkov mestu (polovičnou týždennou mzdou) v AMBŠ, f. I (fotokópia v HŮ SAV).

Záznamy banskobystrickej knihy počtov z r. 1490 vykazujú tieto sumy:⁶⁰

Banské ťažiarstvo	Poplatky za robotníkov	Relatívny počet robotníkov
Ján Stwrczer	167 fl. 50 den.	478
Colman	86 fl. 25 den.	246
Hans Kunczewicz	36 fl. 13 den.	103
Hans Lang	23 fl. 62 den.	67
Michal Königsberger	20 fl. 89 den.	59
Úhrnom	334 fl. 39 den.	953 robotníkov

I keby sme pripustili, že za turzovsko-fuggerovského nájmu počet robotníkov v Banskej Bystrici nevzrástol, i tak predstavujú banskobystrické bane najmohutnejší banský podnik na Slovensku, ktorý od r. 1495 spravuje jedno ťažiarstvo, turzovsko-fuggerovská spoločnosť. Turzovsko-fuggerovské ťažiarstvo vo vzťahu k banskobystrickému patriciátu sledovalo vlastné koristnícke záujmy. Iná situácia bola v Banskej Štiavnici a Kremnici, kde ťažiareri boli mešťanmi a členmi mestských rád.

Prvou vecou, ktorú Turzovci museli prejednať s mestskou radou po príchode do Banskej Bystrice, bol cinz od robotníkov bývajúcich pri banských podnikoch. R. 1490 zaplatili ťažiareri od banských robotníkov do mestskej pokladnice 334 fl. 39 den. cinzu. Bola to pekná položka, o ktorú mesto nechcelo prísť. Pretože z obdobia podnikania Fuggerovcov a Turzovcov v Banskej Bystrici (1496—1546) nemáme nijaký mzdový súpis robotníkov, ale v zachovanom súpise mešťanov z r. 1542, kde fungujú fuggerovskí robotníci bývajúci v meste ako oslobodení od cinzu,⁶¹ treba hľadať stopy, ako sa vec cinzu riešila. Tieto stopy vedú k náboženskému sdruženiu Bratstva Božieho Tela.

⁶⁰ Paulíny O., *A középkori magyar réztermelés gazd. jelentősége Emlékkönyv Károly A.*, Budapest 1933, 432—433, pozn. 122. Údaj čerpal z účtovnej knihy B. Bystrice z AMBB, f. 915, n. 26. Paulíny O. upozorňuje, že z poplatkov možno vyrátať počet robotníkov, ale nevedel zistiť daňový kľúč. Ide však jasne o celkové sumy z polovičných týždenných miezd, aké poznáme vo väčšom množstve v AMBS—OL i u nás. Za základ sme vzali priemer týždennej mzdy 70 den., ako ho poznáme zo štiavnických daňových soznamov (r. 1527). Tento priemer je určite nadsadený, takže celkový počet robotníkov bol vyšší.

⁶¹ N. Relkovič, *Namensverzeichnis ... Neusohl*, Karpathenland VI (1933),

Bratstvo Božieho Tela (*Fraternitas corporis Christi*), zvané v Banskej Bystrici ľudovo „cech“, jestvovalo v Banskej Bystrici, Kremnici a Štiavnicí pravdepodobne už v polovici XV. stor. Jeho zakladateľmi boli asi banskí ťažiarci, pretože základom príjmov napr. banskobystričského bratstva boli dobrovoľné ofery medenej rudy v nedele a sviatky, ktoré skladali po korýtkach jednotliví baníci. Na čelo Bratstva postavila každý rok mestská rada na sviatok Božieho Tela takých mešťanov z rady, ktorí boli aj ťažiarci. Úlohou Bratstva bolo zvyšovať pompu pri náboženských procesiách a ozdabu farského kostola (najmä kaplnky Božieho Tela), pompu pri pohreboch bohatých mešťanov a iných slávnostiach. Pretože sa banskobystričské Bratstvo udržovalo z ofier baníkov, členmi Bratstva sa stali aj baníci.⁶²

Otázku cinzu riešila rada mesta Bystrice pravdepodobne tak, že Turzovcov a ich robotníkov zaviazali radní páni platením 2 denárov z každého floréna, zarobeného banskými robotníkmi, do pokladnice Bratstva Božieho Tela, ktoré naďalej ostalo v správe mestskej rady. Pravdepodobnosť nášho výkladu by potvrdzovalo to, že cinz za bane ťažiarci mestu viac neodvádzali, ale odvádzali sumu, ktorá vznikla zo strhávania 2 denárov z každého floréna pri výplate robotníkov pre Bratstvo Božieho Tela. Bratstvo popri doterajších funkciách začiatkom XVI. stor. má sa starať i o podporu chudobných baníckych rodín, čo zodpovedalo zasa záujmom ťažiarov. Z príjmov 2 denárov získalo Bratstvo ročne okolo 1000 fl., z ofier medenej rudy približne 400 fl.,⁶³ okrem iných písomne nezachytených darov. Z tohto príjmu hlavnú korisť okolo 600 fl. shŕňal mestský farár, ktorý niečo venoval na ozdabu kostola a niečo udelil svojim kaplánom pôsobiacim pri turzovských baniach a hutách (Staré Hory, Špania Dolina, Tajov, Lupčica).

114—119, VII (1934), 22—25 a 44—51. Daňový súpis mimoriadneho výrubu za júl 1526 v AMBB, f. 350, n. 9 neuvádza ani jedného robotníka turzo-fuggerovského ťažiarstva a položka: „Die hernn vom handel“, t. j. od baní, ostala prázdna.

⁶² AMBB, Prot. praetoriale 1724, 579—88 — rozsudok kráľa Ľudovíta z 1. nov. 1519; porov. tiež tzv. *Historia Fraternalitatis Neosoliensis*, f. 168, n. 17 a najmä rozsudok Št. Verböczeho z 13. apr. 1526, f. 2, n. 17, ktorý je vydaný s mnohými medzerami v diele K a t o n a, *Hist. crit.*, XIX, 579—588 a *Mon. eccl. I*, 251—256.

⁶³ *Mon. eccl. I*, 254 (ruda) a dvojdenárové príspevky sme relatívne odhadli podľa miezd r. 1490 (334, $39 \times 2 \times 52 = 34$, 776 fl. 56 den. = ročná suma miezd a z toho 2% = 695 fl.), predpokladajúc, že Thurzovci na mzdách vyplatili ročne aspoň 50.000 fl.

V pokladnici Bratstva sa shromažďoval značný obnos peňazí, o ktorom rozhodovali správcovia („majstri“ cechu) dosadzovaní radou. Títo používali peniaze Bratstva na svoje obchodné špekulácie bezúčelne alebo mesto použilo peniaze bez ohľadu na biedu baníckych rodín na vlastné ciele, napr. na stavbu bašty pred r. 1508—1509.⁶⁴ Koristnícke záujmy kupcov a mestského farára sa prelínali a zásadne boli v súhlase i so záujmami Turzovcov, pretože činnosť farára a kaplánov ťažiarom len osožila, veď kázne a iné náboženské prostriedky zmierňovali triedne ostrie a nenávisť baníkov voči boháčom.⁶⁵ Stačí tu uviesť napr. sociálne poslanie špitála sv. Alžbety v Banskej Bystrici, ktorý napriek rozmnoženiu majetku nesmel prijať do opatery viac ako 24 chudákov.⁶⁶

Turzovskí faktori, ktorí žili priamo v Banskej Bystrici, prví začali verejne kritizovať šafárenie s peniazmi Bratstva, a to ešte v r. 1508—1509.⁶⁷ Neskôr rozpory nadobudly veľké rozmery a podstatne prispely k počiatkom masového uvedomovania sa všetkých bankých robotníkov. Pramene, z ktorých rozpory začaly vyvierat', podmieňovala organizácia banskej výroby v okolí Banskej Bystrice. Banskí robotníci, ktorých počet za Turzovcov a Fuggerovcov určite dosahoval 1000 ľudí, potrebovali odev, potraviny, nápoje, výrobné nástroje ako čakany, lopaty, kladivá, kovové sitá, vozy, konské postroje, kone, ovos a pod. Turzovci a ich faktori dovážali vo vlastnej režií potrebné tovary pre banký podnik v Banskej Bystrici už v r. 1500—1501, ako vyplýva z prvých sťažností patriciátu na Turzovcov.

⁶⁴ AMBB, f. 45, n. 40 (bez roku) „Ipse Tobias et Swoger Hans istud edificium librarie et turris, que sic stat et manet, non propter deum inceperunt, sed ex invidia et livore et ipsis sectoribus in displicenciam summam, veri et in luce est“, preto sa ešte i v XVIII. stor. nazývala Baníckou baštou (Hauer-Bastey), M. B e l, *Notitia* II, 417. O stavbe bašty pozri účtovnú knihu v AMBB (bez sign.) z r. 1505, kedy na stavbu z mestskej pokladnice vydali 466 fl. 3 den.

⁶⁵ Fr. E n g e l s, *Nemecká selská válka*, 36 hovorí: „V rukách kňazov ostaly politika a právnictvo, rovnako ako všetky ostatné vedy len odvetviami teologie a byly pestované podľa rovnakých zásad, aké platily v teológii“.

⁶⁶ AMBB, f. 906, n. 2 „... nullus pauperum vagorum et extraneorum, sed dumtaxat de ipsa civitate (B. Bystrica) oriundorum et quocunque casu ad paupertatem devenientium, sed nec ultra numerum viginti quatuoro personarum... recipi deberent.“

⁶⁷ AMBB, f. 45, n. 40. V tejto sťažnosti týka sa 9. bod šafárenia Tobiáša (Rockenfingera) a Jána Schwogera, správcov Bratstva Božieho Tela, ktorí si z pokladnice Bratstva požičali na svoje obchody väčšie sumy a pritom odopreli vyúčtovať.

V mestách Kremnici a Banskej Štiavnici otázka dovozu tovarov pre banské podniky nemohla sa stať predmetom sporov medzi kupcami a ťažiarimi, pretože väčšina boháčov bola zároveň kupcami i ťažiarimi a množstvo dovážaných tovarov nebolo také veľké ako v Banskej Bystrici. Pri vyšetrowaní r. 1501 sa zistilo, že Turzovci obchodujú s vínom, ktoré občas od nich kupujú i Štiavničania. Bystričania hlavnú vinu poškodzovania záujmov mesta a svojich záujmov videli v dovážaní ovsu pre kone pri turzovských baniach.⁶⁸ Obrovské zisky turzovsko-fuggerovskej spoločnosti plynuly jednak z vlastnej banskej výroby, ktorá vykazovala týždennú produkciu akolo 600 centov (vyše 300 q),⁶⁹ keď mzda vyplatená baníkom tvorila iba čiastku hodnoty tovarov vytvorenej banskými robotníkmi, jednak z predaja spotrebných článkov pre námezdné pracovné sily a olova pre huty v ostatných banských mestách.

Banské mestá ťažko niesli tútorstvo Turzovcov, ktorí popri obchode a baniach mali zároveň funkciu komorských grófov a od r. 1501 zvolenských županov. Preto sa r. 1514 snaží podnikavý Štiavničan Žigmund Venceslai vytlačiť Turzovcov a Fuggerovcov z vlastníctva banskobystrických baní, sľubujúc kráľovskej pokladnici 30.000 dukátov ročnej árendy miesto turzovských 15.000. V žiadosti na kráľa Vladislava poukazoval na obrovské špekulácie Turzovcov a okrádanie krajiny, keď vyvážajú meď s obsahom striebra do cudziny (huty v Sasku a Korutansku.⁷⁰ Kráľovský dvor na sťažnosť a žiadosť banských miest nemohol nič podniknúť pre obrovské zadĺženie u Turzovcov, ako i preto, že za Turzovcami stáli uhorskí svetskí a cirkevní baróni a samozrejme, cisár Maximilián Habsburský. Banské mestá rok na to odmietli Turzovcom odvádzať ročný cenzus, na čo panovník prísne žiadal banské mestá, aby dlžoby z cenzu hneď vyrovnali.⁷¹

*

⁶⁸ Max Jansen, c. d., 161—162.

⁶⁹ Max Jansen, c. d., 151 „Die Höhe der Produktion in Neusohl wurde auf wöchentlich 600 Zentner festgesetzt, konnte aber, wenn die Gefahr einer Überschwemmung mit Kupfer bestand, auf Wunsch der Fugger herabgesetzt werden.“

⁷⁰ Max Jansen, c. d., 162—169, kde autor uvádza popri obžalobe Wenceslaiho aj odpoveď Juraja Thurzu, opierajúc sa o materiál fuggerovského archívu.

⁷¹ Wenzel G., *Olmánytár*... Tört. Tár 1882, 654—657. O pôžičkách dvora u Thurzovcov a Fuggerovcov pozri Fogel J., *II. Lajos udvartartása*. Budapest 1917, 16. pozn. 8, 17, pozn. 5, 11.

V období medzi roľníckym revolučným hnutím a vypuknutím baníckeho povstania (1515—1524) vystupujú do popredia rozpory Turzovcov a patriciátu v Banskej Bystrici pre spravovanie Bratstva Božieho Tela, pričom spory o obchod, o zdaňovanie baníkov naďalej trvajú. V zápase o odstránenie vplyvu mestskej rady v správe Bratstva Božieho Tela hlavnou údernou silou sú široké masy banských robotníkov, ktorí boli nútení udržiavať Bratstvo svojimi príspevkami. V mestskej rade popri richtárovi kľúčové postavenie mal mestský pisár (notár), ktorý svojimi právnymi znalosťami účinne upevňoval triedne násilie patriciátu proti mestskej chudobe. Túto skutočnosť potvrdzuje napr. nesmieriteľná nenávisť baníkov v povstaní r. 1525—1526 voči štiavnickému ťažiarovi Cherubinovi, fuggеровskému úradníkovi Jurajovi Mertzovi a mestským pisárom v Banskej Štiavnici a Banskej Bystrici.⁷²

Prvé zprávy, doteraz prístupné o zárodkoch masového baníckeho hnutia zachovaly sa nám z leta 1517 práve v súvislosti s usmrtením banskobystrického mestského pisára skupinou baníkov. Členmi skupiny boli pri baníkoch (Juraj Tailer, Ján Burda, Valent Schlegl a i.) i poddaný Dóczyovcov (Hanzel z Lupče), ba i mešťania (Matej Grenicer, jeho syn Leopold, Baltazár Peyerle), nespokojní s klikou v mestskej rade. Skupina sa stmelila okolo banského majstra Turzovcov, Mateja Grenicera.⁷³ Na druhý deň po Božom Tele sa sprisahanci shromaždili na Starých Horách, kde popri vyššie uvedených bolo prítomných mnoho iných baníkov. Tu s nimi vyjednával sám banský majster Matej Grenicer a sľúbil im, že ak sa bude sprisahancov dožadovať mestská rada, uväzní ich ako banský majster sám a potom im dá príležitosť k úteku. Grenicer sľúbil baníkom kúpiť vlastný dom v Banskej Bystrici, aby tam mali vlastný hostinec, jatku a neboli odkázaní na nenávidených mešťanov v prípade, že prídu do mesta. Na verejnom shromaždení Grenicer vyhlásil, že radní páni hodlajú rozšafáriť pokladnicu Bratstva a iba pre seba okupovať opevnený farský kostol (hrad a kostol). Na pohostenie shromaždených baníkov vyplatil Grenicer z peňazí Bratstva, ktoré ako faktor mal odozdať správcom, 200 zl.⁷⁴ Triedna nenávisť voči kupcom v meste na

⁷² Heckenast G., c. d., 304.

⁷³ AMBB, f. 343, n. 23, 24, 25. Grenicer mal 400 fl. ročného platu a zaopatrenie pre 2 kone. Nevedel ani čítať ani písať. Banskej práci rozumel, J. Chr. Engel, *Gesch. d. ungr. Reichs*, I. Halle 1797, 207.

⁷⁴ „Item eciam recognovit, quod ducentos florenos ipsis dominus Mathias

shromaždení sa prejavila verejným vyhlásením Grenicera o nepriateľstve baníkov voči Tobiášovi Rockenfingerovi a Jánovi Schwogerovi a ešte ďalším dvom pánom, ktorí neujdu pomste a smrti. Z baníkov prítomný Valent Schlegel prehlásil, že pôjde slúžiť do niektorého hradu v Turci a kdekoľvek bude, neprestane prenasledovať a nivočiť Bystričanov. Napriek odhovárajúcim hlasom shromaždených baníkov Schlegel od tohto rozhodnutia neustúpil. Za tri mesiace ho chytili v Uhorskom Brode. Pri vyšetrovaní sa dobrovoľne ku všetkému priznal. Zo sprisahaneckej skupiny nevyzradil všetkých. Vo výpovedi osvetlil dosť podrobne i činnosť turzovského banského majstra vo vzťahu k banskobystrickému patriciátu. Uhorskobrodská rada dala Schlegla i mučiť, ale pri mučení viac nič nepriznal. Potom ho tam dala popraviť. O výsluchu z 24. augusta podala za tri dni zprávu do Banskej Bystrice, kde vo väzbe už bol aj iný zo sprisahancov, a to Hanzel z Ľupče.⁷⁵

Radní páni v Banskej Bystrici celú záležitosť okolo usmrtenia mestského pisára baníkmi navliekli na turzovského banského majstra Mateja Grenicera a spolu s ním nepriamo i proti Turzovcom. V polovici septembra sa vybrala deputácia Bystričanov na kráľovský dvor a zostavili obžalobný spis proti Grenicerovi. V spise sa hovorí, že Matej Grenicer, zvaný tiež Matesl, neustále pracuje proti mešťanom a mestu, jeho srdce nechce odstúpiť od prenasledovania pokojných mešťanov, organizuje tajné rady a shromaždenia s baníkmi a doteraz spôsobil takú roztržku, že baníci sa navzájom sprisahali a nevie sa, čo chcú ďalej podniknúť. V spise sa konštatuje, že mešťania nie sú bezpeční vo vlastných domoch. Baníci sú veľmi odvážni; predtým nebolo počuť, že by sa robotníci boli vzopreli voči mestu a mešťanom.⁷⁶ Radní páni Grenicera charakterizujú ako človeka zlomyseľného, ktorý zradil záujmy rady, keďže ho ona ustanovila za banského majstra. Preto

dedisse ex fraternitate, ut deportarent ad byznantium“, hovorí vo výpovedi Valent Schlegel pri vyšetrovaní v Uh. Brode, AMBB, f. 343, n. 24.

⁷⁵ AMBB, f. 343. n. 25 „et alter quoque ex complicitibus eiusdem (Valenta Schlegela — pozn. autora) . . . sibi omnia in faciem obiexit, quod prefatus Matesl fuit auctor tantorum scelerum“. Tretím bol syn Grenicerov Leopold, tiež účastný pri čine.

⁷⁶ „ . . . sectoresque tam forti iuramento seinvicem astrinxerunt, nescitur, quid facere protendunt, nec cives maiestatis vestre (panovníka — pozn. autora) tuti sunt in domibus eorum, qui capta audacia inductione aliorum animantur, quod tum prius numquam auditum est, ut laboratores se civitati et civibus opposuerunt“, AMBB, f. 343, n. 25.

má panovník nariadiť, aby v Banskej Bystrici dosadili nového banského majstra. Ďalej nasleduje popis činnosti Grenicerovho syna Leopolda, ktorý vraj okrem mestského pisára zranil na smrť Bystričana Šimku a po úteku z Banskej Bystrice v Trenčíne s akýmiisi tovarišmi chcel pripraviť o život iného Bystričana. Nakoniec žiadajú kráľa, aby takémuto zločincovi a podobným neudeloval milosť.

Kráľovskí radcovia na dvore Ľudovíta Jagelovca sa nepustili do riešenia obvinení Grenicera, pretože za Grenicerom stáli Turzovci. Márne teda dvor nariadil banským mestám závislým od Turzovcov administratívne i hospodársky, aby sa o veci poradili a vyšetrili prípad banského majstra Grenicera.⁷⁷ Pozícia Mateja Grenicera nebola otrášená najmä preto, že na jeho strane stála i masa robotníctva v banských podnikoch, kde mnohí nespokojenci z mesta, ktorých rada chcela trestať, našli úkryt. Po porade zástupcov banských miest sa Bystričania obrátili znovu na kráľovský dvor, ktorému oznamujú, že Turzovci chránia zločincov, nedovoľujú ich spravodlivo potrestať a takto im dodávajú odvalu pokračovať v zločinoch i naďalej.⁷⁸ V sťažnosti nezabudli uviesť aj to, že Turzovci im zapríčiňujú veľké škody zabíjaním volov a predajom mäsa, chleba a piva pri baniach, ďalej nedovoľujú vyberať poddanský cinz od dedín, ktoré majú v nájme od Jána Ernsta, sami ich spravujú a dokonca vraj prenasledujú pri robote remeselníkov z mesta. Kráľovský mandát z 18. novembra 1517 naznačuje, že voči Turzovcom boli Bystričania bezmocní. I v tomto, ako aj v mnohých iných pred i potom vydaných kráľovských mandátoch sa Turzovcom nariaďuje rešpektovať privilégiá Bystričanov a prestať ich utláčať.

Sťažnostiam banskobystrického patriciátu, ktoré z úst zástupcov vypočula drobná a stredná šľachta na snemoch, nemohla veľa pomôcť banským mestám, pretože mýtami utláčala mestá aspoň tak ako Turzovci. Hoci sa snem usniesol na mýtnych slobodách pre domácich mešťanov-kupcov, samotný ideolog feudálnej šľachty a učenný právnik, Štefan Verböczy, na svojom dobronivskom panstve sám vydieral obchodníkov banských miest mýtami.⁷⁹ Turzovcov síce drobná a stredná šľachta nenávidela, videla v nich jednu z príčin, a to

⁷⁷ AMBB, f. 18, n. 34. Kráľovský mandát z 25. sept. 1517.

⁷⁸ Wenzel G., *Okmánytár*. Tört. Tár 1882, 659—660, mandát z 18. nov. 1517.

⁷⁹ Diplomátár mesta Banskej Bystrice (Okmánytár), rukopisná zbierka E. Jurkovicha v AMBB, kráľovský mandát z 28. decembra 1519.

oprávnene, ochudobňovania a biedneho stavu krajiny. Mestám samým však nepomohla, i keď sa Turzovcami na sneme zaoberala.⁸⁰

Narastanie rozporov vnútri banských miest medzi patriciátom a mestskou chudobou prejavilo sa nepokojmi r. 1519. V Kremnici na Turíce došlo k veľkým roztržkám medzi mestskou radou a obyvateľstvom. Podrobnosti pre nedostatok materiálu nepoznáme. Jediným prameňom je kráľovský mandát zo 14. júna r. 1519, kde sa od mestskej rady žiada tvrdo zakročiť voči nespokojencom.⁸¹ V mandáte sa uvádza, že Kremnica ako hlava banských miest nemôže trpieť podobné výčiny vo vlastnom meste. Sľubuje sa im dokonca pomoc i z dvora. Pohyb a nepokoje v Kremnici podarilo sa patriciátu potlačiť, pretože zprávy o nepokojoch v Kremnici máme až z r. 1525, keď sa začali búriť minciari.⁸²

Už udalosti r. 1517 (banícke shromaždenia, podpora Mateja Grenicera, turzovského úradníka) ukazujú, že Banská Bystrica stáva sa hlavným javiskom ďalšieho rozvoja baníckeho hnutia. Vo výpovedi Valenta Schlegla v Uhorskom Brode jednou z túžob baníkov bolo mať vlastný dom v Banskej Bystrici, kde by sa pri návšteve mesta mohli občerstviť a nasýtiť, mať vlastný hostinec a jatku. Potrebné peniaze na zakúpenie domu mohli baníci získať iba zo zdrojov Bratstva Božieho Tela. Valent Schlegel vo výpovedi poukázal na reč Grenicera k shromaždeniu baníkov, v ktorej Grenicer odhaľoval machinácie mestskej rady s peniazmi Bratstva a snahy patriciátu zakázať baníkom vstup do farského kostola a pri ňom existujúceho zámku, kde boli uskladnené zbrane. Zároveň uviedol, že Grenicer dal na pohostenie baníkov z peňazí Bratstva 200 fl. Skutočnosť, že Grenicer ako banský majster disponoval peniazmi Bratstva, i keď nebol mestskou radou určený za správcu Bratstva, poukazuje na to, že spomínané 2 den., ktoré sa sťahovali baníkom pri výplate, shromažďovali turzovskí úradníci a už r. 1517 začali odvádzať správcom Bratstva len čiastku. Záujem banského robotníctva i turzovských faktorov o majetok Bratstva a jeho spravovanie sa pozvoľna menil na otvorenú požiadavku a v lete 1519 stal sa predmetom zápasu baníkov s patriciátom.

⁸⁰ Corpus iuris Hungarici (red. Márkus D.), Budapest 1899, 776.

⁸¹ Archív mesta Kremnice (ďalej skratka AMK) F. 47, f. 1, n. 15. Chybne vydal Botka T., *Barsmegye oklevéltár*, 123.

⁸² AMK, F. 36, f. 1, n. 30.

Banské robotníctvo, shromaždené na sviatok Božieho Tela r. 1519 v meste z príležitosti skladania účtov doterajších správcov Bratstva a návrhu mestskej rady na nových správcov, kandidátov patriciátu odmietlo a žiadalo zvolenie správcov z radov banských zamestnancov. Protesty patricijov nepôsobily vôbec na rozhodnutie shromaždenia, ktoré zvolilo za správcov Bratstva banických kandidátov, a to Mateja Grenicera a Františka Rotha, turzovského faktora pochádzajúceho z Krakova.⁸³ Týmto nebolo ťažké ujať sa hneď miesta, pretože príjmy Bratstva šly cez ich ruky, či známe 2 den. z 1 fl., alebo ruda, ktorú baníci miesto farského kostola mohli oferovať v kostolíkoch a kaplnkách pri banských podnikoch. Noví správcovia mali spory iba o doterajší majetok Bratstva.

Zatiaľ, čo na jednej strane úspech baníkov utvrdil ich v jednote a vyvolával spontánnu radosť nad tým, že Bratstvo nimi vydržované bude slúžiť záujmom baníkov a nie špekuláciám boháčov z mestskej rady a mestského farára, na druhej strane patriciát urazený a pohoršený vo svojej farizejskej náboženskej horlivosti pokladal túto neslýchanú vec za útok na majetok cirkvi a božie práva a obratom poslal sťažnosť na kráľovský dvor.

Kráľovský dvor iba pred troma týždňami zakročoval proti nepokojom v Kremnici a teraz sa dozvedel, že nespokojné masy banskobystrických banských robotníkov prekračujú staré zaužívané zvyky a právne nariadenia hájace záujmy boháčov, sediacich v mestských radách. Panovník Ludovít po návšteve delegátov banskobystrickej mestskej rady obracia sa na všetky banské mestá a informuje ich o porušení starého zvyku volenia správcov Bratstva Božieho Tela z mestskej rady v Banskej Bystrici.⁸⁴ Baníci sa chcú stať správcami Bratstva sami, chcú sa zmocniť príjmov Bratstva, kúpili si vlastný dom, kde chcú konať všetky svoje obchody na škodu a zničenie mesta. Preto nariaďuje všetkým banským mestám, aby do Banskej Bystrice vyslali svojich zástupcov, ktorí budú vyjednávať s baníkmi a prinútiť ich zachovať starý zvyk dosadzovania 2 radných pánov na čelo Bratstva a k poslušnosti voči mestskej rade. Zdôraznil najmä vrátenie všetkých peňazí, ktorých sa zmocnili baníci a dal mestám plnú moc trestať všetkých nezákonných porušovateľov práva.

⁸³ AMBB, f. 15, n. 30 — kráľovský mandát banským mestám z 8. júla 1519 a najmä *Historia Fraternalitatis Neosoliensis*, f. 168, n. 17.

⁸⁴ AMBB, f. 15, n. 30.

Spory banského robotníctva, podporovaného banskými ťažiarňami Turzovcami a patriciátu, podporovaného zasa dvorom, kde sa Turzovci netešili tej priazni ako za Vladislava II., rozrástly sa v jeseni. V tomto období patriciát vyslal do Budína poslov, ktorí žiadali priame vypočutie sťažností mestskej rady v Banskej Bystrici na turzovských úradníkov a baníkov. Sostavili pre nich i spis *Historia Fraternalitatis Neosoliensis*.⁸⁵ V ňom sa hovorí, že Bratstvo existuje v Banskej Bystrici od nepamäti a jeho členmi boli mešťania i baníci. Na čelo Bratstva vysielala rada mesta dvoch mešťanov, ktorí skladali účty každý rok na sviatok Božieho Tela alebo hneď nasledujúce dni. Vtedy volili nových alebo potvrdili starých správcov so súhlasom baníkov. A ďalej v protiklade k pasívnemu rozhodovaniu baníkov o vedení Bratstva rozvádajú sa príjmy Bratstva plynúce z práce a mozoľov banického robotníctva. Baníci z dobrej vôle odovzdávajú na ozdobu kostola ako offeru striebornú alebo medenú rudu, ktorá sa predávala raz za pol roka alebo rok. Rudu mohli správcovia Bratstva predať komu chceli; nazývala sa „rudou milej Panej“ (Liebenfrauenerz). Okrem toho predošlé rady mesta, keď sa do Banskej Bystrice shromažďovali z rozličných krajov robotníci a užívali dobro mesta a keď tu niekoľko rokov bývali s veľkým osohom pre seba, nariadily, aby robotníci odovzdávali z každého zlatého dva denáre pre Bratstvo na ozdobu a stavbu kostola, na čo baníci pristali dobrovoľne a bez akéhokoľvek odporu. V *Historii* sa ďalej pokračuje, že aj najnovšie na návod Turzovcov a ich úradníkov tento dávnny zvyk prestal a vážnosť mestskej rady sa narušila, lebo Turzovci, túžiac odcudziti peniaze Bratstva kostolu a sebe prisvojiť, lákajú svojich robotníkov sľubmi i odmenami. Už použili tieto peniaze na svetské, obchodné kšeftárske ciele, čo sa predtým nikdy nestalo, že by niekto konal na ujmu, pád a škodu kostola a mesta.⁸⁶ Pred niekoľkými dňami turzovskí banskí úradníci František Roth a Matej Grenicer žiadali od radných pánov zvyšok

⁸⁵ AMBB, f. 168, n. 17 — spis je bez bližšieho časového určenia. Z obsahu vyplýva, že ho použila deputácia banskobystrického patriciátu v jeseni 1519 na kráľovskom dvore v Budíne.

⁸⁶ „... illam pecuniam ab ecclesia abalienare et sibispsis usurpare cupientes laboratores prece et precio nihilominus et miniis ad se allicientes, pecuniam talem ad usum prophanum negociacionis secularis contulerunt, quod a patribus nostris numquam excogitatum fuit, quod ipsi ausi sunt in preiudicium ecclesie magnum, iacturam et damnum, sic eciam civitatis“, AMBB, f. 168, n. 17. (*Historia Frat. Neosol.*)

peňazí Bratstva, ktoré na písomné potvrdenie o prevzatí dostali. Sľúbili, že ich hneď vrátia na príslušné miesto. Doteraz sa to nestalo. Použili ich na svetské kšeftárstvo, pre svoj zisk a na škodu kostola. Toto vraj títo dvaja i potvrdili neskôr pred radou. A okrem toho baníci povzbudzovaní Rothom a Grenicerom sa vyhrážali, že veru nezaplatia staré dlžoby a nebudú už prispievať ani spomínanými dvoma denármi napriek starému zvyku. Títo sú natoľko odvážni, že každého, kto sa odváži hájiť záujmy verejné a mesta, prenasledujú a utískajú.

Historia Bratstva Božieho Tela v Banskej Bystrici je zrejme tendenčný spis, ktorý zakrýval pravú tvár svojich autorov. Snaží sa očierniť protivnú stranu, bankských ťažiarov a ich dočasných spojencov, baníkov. Veď sú známe doklady, ktoré potvrdzujú, že patriciát tiež šafáril s peniazmi Bratstva (stavba bašty) len s tým rozdielom, že Turzovci z pokladnice Bratstva udelili väčšie omrvinky baníkom ako skorumpovaný patriciát spolu s mestským farárom a množstvom oltárikov, kazateľov a kaplánov. Dobrý pomer bankských ťažiarov k baníkom vidieť z toho, že baníkom v meste kúpili z peňazí Bratstva dom pre drobný a príležitostný obchod, aby neboli odkázaní na krčmy a obchody patriciátu, i keď turzovskí úradníci privážali tovar a obchodovali zase len na vlastný prospech a prospech svojich pánov.

Patriciát nechcel ustúpiť len tak ľahko od takého výnosného zdroja peňazí, akým bolo Bratstvo, najmä nie farárska skupina, ktorej plynulo z pokladnice každoročne okolo 600 fl.

Banskobystrický patriciát sa usniesol dať prejednať spor na kráľovskom dvore a presadil, že si pozval i Turzovcov, ktorí mali krajiniské funkcie komorských grófov. Patriciát dúfal, že sa mu podarí ohroziť moc a vplyv Turzovcov. Tým by sa zbavil svojho úhlavného nepriateľa, plebejských vrstiev v bankských podnikoch, ktoré by ostaly bez opory, poskytovanej hlavne turzovskými faktormi.

Predvolávanie a jednanie sporov takých stránok, ako boli na jednej strane Turzovci a na druhej bohatí mešťania, bolo vhod i samému kráľovi Ludovítovi (ktorého okrádali „zákonnou“ cestou baróni na čele s ostrihomským arcibiskupom, z dvorných radcov najmä tútor gróf brandeburský, taverníci a pokladníci), aby mohol z predvolaných stránok vyžmýkať niečo pre prázdnu kráľovskú pokladnicu.

Pojednávanie bolo určené na 14. augusta v Budíne, deň určený na prejednávanie takýchto menších správnych sporov. Za prítomnosti kráľovských radcov, sudcov a prelátov predniesli zástupcovia Ban-

skej Bystrice svoje ponosy ústne aj písomne. V prvom bode uviedli, že donedávna sa zaoberali mešťania, t. j. bohatí kupci obchodom s rozličnými potravinami, ktoré na mestskom trhu predávali i banským robotníkom a takto zo zisku živili seba i mesto. Teraz však Turzovci a ich faktori obstarávajú pre banských robotníkov nielen rozličné potraviny priamo k baniam, hutám, dobytok tam bijú a predávajú robotníkom mäso a takto zisky, ktoré prv malo mesto, prisvojili si sami Turzovci. V druhom bode si sťažujú na čapovanie čierneho a bieleho piva. Kedysi bolo Jánovi Turzovi dovolené pre potreby svojich sluhov a rodinu v dome v Banskej Bystrici variť pivo, ale len biele, pšeničné. Terajší Turzovci a ich faktori neuspokojili sa s tým, že majú v meste dva výčapy piva, ale biele i čierne pivo vozia vo veľkých sudoch z mesta k baniam a hutám, kde ho čapujú a odnímajú živobytie chudobným mešťanom. Po tretie poddanské osady patriace Jánovi Ernstovi si Turzovci úplne podriadili, nedovolia tam vyberať mestské dávky a ich obyvatelia nechcú poslúchať nariadenia mestskej rady. Po štvrté mnohí zločinci, ktorí sa dopustili vrážd a iných priestupkov, nemôžu byť podľa mestského práva potrestaní, pretože títo ušli k banským podnikom a tu ich turzovskí úradníci chránia a odmietajú vydať, čím sa krivdy mesta ešte zväčšujú. Po piate Turzovci a ich faktori nechcú kupovať od banskobystrických majstrov rozličné potrebné výrobky, ako sedlá, remennú výstroj a iné podobné veci, ale dovážajú tieto odinakiaľ na škodu a biedu remeselníkov v Banskej Bystrici. V poslednom bode si sťažujú, že banskí robotníci niekým vedení odmietli platiť „subsídium“ (mestské dávky, ktoré predstavovali ročne polovičnú týždennú mzdu, teda medzi 300—600 fl.). Celkové požiadavky shrnuli v tom smysle, aby kráľovská vznešenosť zakázala Turzovcom porušovať ich staré výsady a nivočiť mesto, ale aby naopak pracovali pre rozvoj mesta, a to tak, že budú všetko pre banské podniky nakupovať na trhoch v meste, prestanú variť biele pivo, zločincov z baní vydajú banskobystrickým radným pánom, vzdajú sa riedenia poddanských osád, dovoľia vyrubovať mestské dávky a plniť poddaným ich robotné povinnosti.⁸⁷

Prítomný komorský gróf Alex Turzo v mene bratov Juraja a Jána ústne i písomne odpovedal na všetky ponosy a požiadavky mešťanov z Banskej Bystrice. Turzovci ako banskí ťažiarci môžu podobne, ako je

---

⁸⁷ Wenzel G., *Okmánytár*, Tört. Tár 1882, 660—667. Je to kráľovský rozsudok obsahujúci obžalobu i obranu Turzovcov zo 4. októbra 1519.

to zvykom v iných krajinách, v tomto kráľovstve platiť svojich robotníkov akokoľvek a preto ako ťažiarci majú právo držať pri baniach jatky i dobytok, privázať odkiaľkoľvek stravu i nápoje pre potreby baníkov a nikto nemôže Alexa a jeho bratov alebo ich faktorov prinútiť, aby kupovali na trhoch v Banskej Bystrici, pretože z toho vzniknú dve nebezpečenstvá, a to po prvé, že nebudú môcť kupovať potrebné tovary na mestskom trhu za také veľké ceny ako sa tam predávajú bez vlastnej straty a preto by bol nútený niekedy prerušiť práce v baniach alebo zmenšiť počet robotníkov a po druhé robotníci, ktorí sú na dve míle vzdialení od mesta, stovili by tým jeden deň a to by nebolo na osov ani jemu ani krajine. Preto nijako nepristúpi na nespravodlivé podmienky mešťanov a radšej sa chce vzdať banských podnikov. Čo sa týka pivných hostincov, Alex Turzo uviedol, že v meste vlastní so svojimi bratmi dedičný dom, na ktorý vyrubené dávky a povinnosti snášajú ako ostatní mešťania a preto si môžu variť pivo podobne ako iní mešťania. Podobne si môžu obstarávať všetky remeselné výrobky odkiaľ chcú, kde sú tieto výrobky lacnejšie a kvalitnejšie. Vo veci poddanských osád nemôže ináč konať, pretože tieto na základe práva patria ku kúrii Jána Ernsta, od ktorého má tieto osady v prenájme. Ako môže dovoliť svojim, aby robotovali pre mesto, platili dávky, keď to nie je ich povinnosťou. Vo veci zločincov, ktorí po spáchaní zlých skutkov ušli k banským podnikom, nemusí rešpektovať pranie radných pánov, pretože Alex Turzo je zároveň aj županom Zvolenskej stolice a má vari väčšiu právomoc vysluhovať spravodlivosť ako banskobystričský richtár a k tomu nemôžu vydať takýchto i preto, že tí, ktorí patria k baniam, majú byť súdení banským právom, nie mestským. Keď si mešťania prichytia zločince v meste, vtedy si môžu s ním nakladať podľa svojho práva. Nakoniec sa veľmi ostro postavil proti požiadavke, aby baníci platili „subsídium“ mestu, ako bolo kedysi zvykom. Vyhlásil, že baníci „sú slobodní ľudia a nie sú nijakým právom viazaní mestu ani zákonmi ani zvykom a pretože nie sú z mestskej obce, nepodliehajú ani jej zákonom ani obyčajom, nemôžu byť nútení znášať mestské ťarchy, lebo títo nie sú ani mešťania, ale ani sluhovia mešťanov“.⁸⁸ Preto neprijíma námietky

---

⁸⁸ „Ad hoc autem, ubi cives Bistriciensis cupiebant laboratores cogi pro anti-qua, ut ipsi dicebant, consuetudine ad ferendum subsidium civitati, prefatus Alexius Thurzo respondit; laboratores illos esse homines liberos et nullo iure obstrictos vel civitati vel legibus... eiusdem et propterea... non tenerentur

mešťanov, lebo nechce konať proti banskému právu a žiada kráľa, aby ho oslobodil od požiadaviek mestskej rady v Banskej Bystrici a dovolil ďalej slobodne pracovať v banských podnikoch na svoj i krajiniský prospech.

Po výsluchu nemohly sa stránky hneď urovnať. Po viacerých poradách koncom septembra vydal kráľ Ľudovít konečný rozsudok 4. októbra, ktorým nadržiaval úplne Turzovcom, lebo títo vraj sledujú osov celej krajiny a Bystričania iba osov svojho mesta. Stanovisko Turzovcov v prospech mestskej rady v Banskej Bystrici upravil iba v poslednom bode, kde takých banských robotníkov, ktorí majú nejaký majetok v meste, majú právo zaťažiť mestskými bremenami a povinnosťami. Naproti tomu Turzovcom sa dovoľuje čapovať aj víno podľa svojej vôle a mešťanom sa zakazuje varenie bieleho piva, čo nebolo prv v meste zvykom.

Mestská rada v Banskej Bystrici po prečítaní takéhoto rozsudku bola hrozne sklamaná a zlomená. Keď nepochodila s Turzovcami, obrátila svoju pozornosť na baníkov, ktorí ovládli Bratstvo Božieho Tela. Koncom októbra sa znovu pred kráľovským trónom v Budíne predstavili delegáti mesta Banskej Bystrice a zástupcovia baníkov. V jednej skupine boli boháči, ako Andrej Kolman, richtár, známy nepriateľ baníkov Tobiáš Rockenfinger, nejaký Ján a Tomáš, Ján Peer, Serafin, Valentín Schneider (Sartor) a mäsiari Mikuláš a Ján. V druhej skupine boli baníci Ján Zvolenský (Swller), Juraj Prievádzky (Priwitzer), nám už známy Juraj Tailer a iní, ktorých nepokladali za hodných, aby boli v listine uvedení.

Deputácia mestskej rady opäť začala s históriou Bratstva, ktorú založili a riadili mešťania delegovaní mestskou radou. Bratstvo udržiavali, pravda, baníci svojimi oferami „rudy milej Panej“, čo slúžilo na ozdobu farského kostola Panny Márie. Radní páni sa starali o zbožné pohreby a zvýšenú úctu božiu, ako aj o ozdobu kostola. Ďalej uviedli, že keď sa baníci rozmnožovali, radní páni a starší mesta svorne sa „vraj dohodli“ s baníkmi, že popri oferách rudy budú ešte prispievať dvoma denármi z každého jedného floréna na potreby kostolnej pokladnice. Toto sa oddávna zachovalo, až terajší robotníci a haviari niekým navedení odmietli odvádzať spomínané dva denáre Bratstvu a tieto peniaze chcú obrátiť na iné profánne

---

subici legibus... civitatis, neque od civilia onera subeunda essent compellendi, qui non essent nec cives, nec civium *inquilini*“, Tört, Tár 1882, 664.

ciele, čo už aj spravili a treba sa obávať, že Bratstvo úplne vyjde navnívoč. Doteraz vždy na čele Bratstva stáli mešťania určení mestskou radou a so súhlasom baníkov. Teraz chcú baníci vedenie Bratstva previesť do svojich rúk a vylúčiť z voľby mestskú radu, čo sa nemôže nijako prijať, „lebo títo haviari sú ľudia shromaždení pri baniach z rozličných krajov a mnohí nemajú ani stále obydlie, a preto sa nemôže veriť, že by peniaze Bratstva boli u nich bezpečné; nie je to ani rozumné, ani hodné, aby sa z Bratstva vyhodili mešťania a volili za „magistrov cechu“ ľudia z tejto „miešaniny“,⁸⁹ čo nedovoľujú ani obyčaje a práva mesta. Na to žiadali kráľa, aby nedovolil baníkom obchádzať radných pánov pri voľbe, vzpierať sa mestu a zavádzať nejaké nehorázne novoty na škodu mesta a samého Bratstva.

Na to zástupcovia baníkov odpovedali jasne a stručne. Bratstvo Božieho Tela v Banskej Bystrici založili starí banskí ťažiarci a títo presvedčili robotníkov o potrebe obetovania kostolu a Bratstvu tak rudy, ako aj dvoch denárov z floréna. Na to nemohli baníkov prinútiť, lebo títo boli vždy slobodní. Mali možnosť a slobodu kedykoľvek od tohto prispievania odstúpiť, lebo neboli viazaní nikdy na večité príspevky. Zdôraznili, že voľba správcov Bratstva patrila vždy baníkom a ťažiarom a keďže na Bratstvo neprispieval nikto okrem baníkov, nemohol byť na čele nikto iný iba banský ťažiar, ktorý mohol byť i mešťanom. Prítomní zástupcovia bez ohľadu na prítomnosť kráľa a sudcov skočili baníkom do reči, že to nie je pravda, lebo na čele Bratstva boli viacerí mešťania, ktorí nemali nijaké bane. Baníci na to nadviazali a tvrdili, že práve preto takí mešťania, ktorí nemajú nič s baňami, nemôžu byť na čele Bratstva⁹⁰ založeného ťažiarom a udržiavaného z potu banských robotníkov a napokon požiadali kráľa, aby nové nespravodlivé požiadavky mešťanov odmietol a po-

---

⁸⁹ „Quod minime conveniret, tum quia ipsi sectores essent homines ex diversis mundi partibus iuxta fodinas congregati et certas sedes plurimi ex eisdem non haberent et propterea pecunie fraternitatis tute eis credi non potest, neque esset consentaneum aut dignum, ut *relectis civibus ex hac hominum mixtura* magistris czehe eligerentur“, AMBB, Prot. Praetoriale 1724, 579—588. Výňatok je z kráľovského rozsudku vyneseného 1. novembra 1519 a obsahujúceho výpovede a priebeh jednanja obidvoch stránok.

⁹⁰ „Non esset conveniens, ut ipsi cives montana non colentes in confraternitate ipsa per montanistas de sudore laboratorum et sectorum ordinata magistris czehe eligerunt“, AMBB, Prot. Praetoriale 1724, 579—88.

tvrdil právo voliť takých „majstrov cechu“, ako to bolo od ustanovenia Bratstva.

Potom kráľovská rada vyšetrovala ešte ďalšie podrobnosti okolo Bratstva a zistila, že Bratstvo, prv ako baníci začali prispievať, vydržovali zbožné devócie bohatých mešťanov. Už pri otázkach bolo vidieť, že kráľovská rada nadržáva radným pánom. Triednu nenávisť mešťanov voči banskému robotníctvu charakterizuje i kráľovský rozsudok, keď hovorí, že na čele Bratstva nemôžu stáť takí, ktorých väčšia časť nemá pevného obydlija, túla sa ľubovoľne, nemá nijaký majetok, aby sa im vážnosť a úcta a príjmy Bratstva mohli bezpečne sveriť. Preto prianím kráľovskej rady je, aby na čele Bratstva stáli takí, ktorých určia mešťania za súhlasu baníkov, aby Bratstvo nevyšlo pre uvedené príčiny vo vzťahu k baníkom navivoč a naopak, aby sa jeho príjmy zachovali, aby sa medzi nimi odstránila nesvornosť a utvrdila bratská láskavosť a tak mohli lepšie vykonávať svoje práce mešťania i robotníci. Kráľ po porade s radcami rozhodol, že na čele musia byť vždy volení členovia mestskej rady, ktorí sú zároveň aj banskými ťažiarimi a so súhlasom baníkov. „Majstri cechu“ majú takto povinnosť shromažďovať „rudu milej Panej“ a dva denáre z 1 floréna zo mzdy robotníkov, ako aj iné príjmy a peniaze Bratstva používať pre potreby kostola a Bratstva s vedomím radných pánov i baníkov. Tie peniaze, ktoré boli použité na zlé veci, majú sa prísno požadovať nazad a každý rok svoje hospodárenie riadne vyúčtovať pred mestskou radou a za prítomnosti baníkov.

V tomto smysle kráľ Ľudovít píše 11. novembra banským robotníkom v Banskej Bystrici, že na čele Bratstva môžu byť zvolení takí mešťania, ktorí sú zároveň i banskými ťažiarimi.⁹¹ Nariaduje im, aby sa neodvážili protiviť sa mestskej rade a mestu a upozorňuje ich, že mestská rada má plné právo použiť i tie peniaze, ktoré z pokladnice Bratstva boli minulého roku akýmkoľvek spôsobom odňaté a majú byť vrátené späť. V tenže deň sa obrátil kráľ i na turzovských faktorov a baníkmi zvolených správcov Bratstva, Františka Rotha a Mateja Grenicera, aby peniaze, ktoré Bratstvu odcudzili a na hriechne svetské ciele použili, na večnú škodu kostola a Bratstva, vrátili bezodkladne späť.⁹² Na konci listu im pripomína, že sa nesluší, aby to,

⁹¹ AMBB, f. 15, n. 31.

⁹² AMBB, f. 14, n. 14.

čo bolo darované na zbožné ciele, znovu sa rozhádzalo na nemravné účely.

Zápas baníkov s patriciátom pre Bratstvo Božieho Tela sa neutišil, pretože baníci spolu s banskými ťažiarimi a ich faktormi zo svojho stanoviska neustúpili a kráľovský mandát nepočúvli. Konečne, kto mohol sťahovať a hromadiť dva denáre pri výplatách, ak nie turzovskí faktori a šafári, a konečne, kto mohol spracovať rudu nahromadenú v banskobystrickom kostole alebo kaplnkách pri banských podnikoch, ak nie turzovské huty. Pozitívnym výsledkom zápasu o Bratstvo Božieho Tela, ktorý vyvrcholil v lete r. 1519, bolo spoločné uvedomenie všetkého banského robotníctva. Prejavilo sa to v spoločnom jednotnom postupe voči chamtivému patriciátu. Bratstvo Božieho Tela ukazuje sa v baníckom hnutí ako dôležitý činiteľ, pretože postupne od r. 1517 slieva haviarov, hutníkov, uhliarov, furmanov zamestnaných pri banských podnikoch v jedno teleso a znásobuje triedny odpor voči kupcom, boháčom a mestskému farárovi vnútri hradieb mesta. Ohováranie a potupovanie baníkov so strany patriciátu a postoj Turzovcov, ktorí podporovali baníkov zo zisťných dôvodov, ešte viac prehlbovaly priepasť medzi plebejskými vrstvami a boháčmi v meste a napomáhaly sblíženiu sa i mestskej chudoby s baníkmi.

Banskobystrický patriciát v zápase s Turzovcami hľadal spojencov na všetky strany. Ochotných stúpencov nachádzal v reprezentantoch zemanstva nenávidiaceho vládnu kliku domácich barónov a prelátov i cudzincov (Nemcov) okolo kráľovského dvora. Zaujímavý je protest kráľovského fiškála a právneho obhajcu kráľovských majetkov, Alberta Sarkewzyho z Nadasdu, ktorý 3 dni po vynesení rozsudku na kráľovskom dvore 4. novembra protestoval proti nadŕžaniu kráľovského dvora Turzovcom a krivdeniu Bystričanom u palatína Štefana Báthoryho. V proteste uviedol, že kráľ Ludovít je nedospelý trinásťročný chlapec, veď mestu privilégiá vydané jeho predchodcami sám potvrdil.⁹³ Tento rozsudok nie je podľa Sarkewzyho spravodlivý, krivdí mestu Banskej Bystrici. Pravda, protest Alberta Sarkewzyho, čo bol aký ostrý, nezmenil nič na zhoršujúcej sa situácii banskobystrického patriciátu, iba stál mesto hodne peňazí. Ani ďalší protest richtára Andreja Kolmana pred turčianskym konventom P. Márie 1. decembra, ktorý vyčíta škodlivý postup panovníka voči

⁹³ Wenzel G., *Okmánytár* ... Tört. Tár 1882, 669.

mestu a jeho výsadám a pripomína slová kancelára Ladislava Zalkana, biskupa vácovského, Alexovi Turzovi o potrebe vzájomného nažívania s mestom v mieri a pokoji, ostal iba papierovým protestom.⁹⁴

Náboženské spolky, akým bolo Bratstvo Božieho Tela v Banskej Bystrici, jestvovaly aj v iných banských mestách. Zatiaľ poznáme o nich pomerne málo materiálu, a to tak vo vzťahu k Banskej Štiavnici, ako aj Kremnici. Náboženské fundácie, aké založil napr. Rossel v Banskej Štiavnici, Michal Königsberger v Banskej Bystrici, Augustín Langsfelder v Kremnici, ktorých majetky mali hodnotu viac tisíc zlatých, z veľkej časti sa stali majetkom cirkvi. Najmä oltárne fundácie boli výnosným zdrojom príjmov rozličných špekulácií, pretože záležalo i od vôle radných pánov, či správca oltára musí bývať v meste, alebo môže spájať príjmy z bohatej fary s príjmami oltárnictva. Za zápasom patriciátu o vedenie Bratstva v Banskej Bystrici treba vidieť i záujmy mestského farára a jeho kaplánov.

V Kremnici jestvovalo Bratstvo Božieho Tela vedľa iných náboženských spolkov už v polovici XV. stor.⁹⁵ Hoci nezaniklo ani v prvej polovici XVI. stor., nenadobudlo ten význam v baníckom hnutí ako Bratstvo v Banskej Bystrici. I keby baníci boli mohli viesť boj o Bratstvo Božieho Tela, nemal im kto v boji pomôcť, pretože radní páni, ktorí príjmy Bratstva spravovali, boli na rozdiel od banskobystrických pomerov zároveň i banskými ťažiarimi. O štiavnickom Bratstve Božieho Tela nemáme nijakých správ. Zato sa zachoval zlomok vyúčtovania Bratstva v Hodruši, ktoré je bez bližšieho časového určenia. Pochádza pravdepodobne z r. 1515—25.⁹⁶ Hodrušské Bratstvo nebolo také bohaté ako napr. banskobystrické, ale čo je dôležité, spravovali ho sami baníci. Na jeho čele v týchto rokoch stál známy účastník povstania a banský ťažiar, Ján Staub. Bratstvo nemalo príjmy z rudy, ani z denárov pri výplate, ale zdá sa, že doň prispievali tí, ktorí zabíjali voly a odovzdávali Bratstvu loj; loj bol vtedy dôležitým článkom v domácnosti (jedlo, svetlo) i pre potreby kóstola (sviece). Peniaze Bratstva sa nazývajú priamo „lojové peniaze“ (unslidgelt). Hodrušské Bratstvo bolo úplne nezávislé od boháčov v meste a slúžilo záujmom obyvateľov chudobnej baníckej osady.

⁹⁴ Wenzel G., *Okmánytár*. Tört. Tár 1882, 667—668.

⁹⁵ P. Križko, *A körmöcbányai r. k. egyházközség tört.*, 25, 52—53.

⁹⁶ AMBS, f. I. Zlomok vyúčtovania bez bližšieho časového určenia.

Jeho účty vykazujú majetok 9 fl., 5 den. a výdavky na deň sv. Klimenta, patróna baníkov, boli 6 fl. 58 den., takže zvyšok ostal iba 2 fl. 47 den. Bratstvo Božieho Tela poznáme z fundácie začiatkom XVI. stor. v Nemeckej Lupči,⁹⁷ kde boli výnosné bane na zlato; v Spišskej Novej Vsi náboženským spolkom banských ťažiarov bolo Bratstvo sv. Barbory, kam mali prístup iba bohatší ťažiar.⁹⁸

V súvisi s kladným postojom Turzovcov k boju baníkov o Bratstvo Božieho Tela je nutné vziať do úvahy ponosu banskobystrickej mestskej rady z apríla 1526 predloženú palatínovi Štefanovi Verböczimu. V nej sa uvádza, že baníci musia odovzdať mestskej rade pokladnicu Bratstva s kľúčami, s dlžobnými úpismi Alexa Turzu na 4.000 a Jána Turzu na 600 dukátov.⁹⁹ Keďže v celom známom materiáli patriciát ani raz nepoužíva tieto pôžičky ako výslovný argument proti Turzovcom a baníkmi voleným správcom Bratstva, pokladáme údaj za hodnoverný. Vezmúc do úvahy pôžičku 4.600 dukátov z pokladnice Bratstva spolu s tým, čo sa vyplatilo baníkom na podpory, duchovenstvu, čo použili správcovia Bratstva vo vlastný prospech, presvedčujeme sa, že Bratstvo Božieho Tela bolo skutočne výnosným zdrojom stálych príjmov. Banskí ťažiar využíli nenávisť baníkov voči patriciátu. Turzovskí faktori ako správcovia Bratstva mohli teraz smelo veľkú časť toho, čo prv dostal farár, dať baníkom a formálne im dokázať starostlivosť ťažiarov o baníkov. Pritom hlavná časť príjmov ostala k dispozícii ťažiarom, ako svedčí pôžička 4.600 dukátov.

Turzovcom muselo záležať na sympatiách banského robotníctva zo strachu pred vzburami. Určite vedeli, že vo vratislavskej diecéze, kde bol biskupom ich príbuzný Ján Turzo a mal z tamojších baní desiatky, došlo r. 1504 v dôsledku neľudského zaobchádzania s baníkmi v Reichensteine a r. 1522 v Cukmantli v Sliezsku pre nevyplácanie miezd krakovskými a inými ťažiarom k vážnym nepokojom a otvoreným baníckym vzburám.¹⁰⁰ Konečne poznali bojovú náladu sloven-

⁹⁷ Št. Nikolaj Hýroš, *Zámok Lykava a jeho páni*. T. Sv. Martin 1876, 152—153. Podkladom fundácie sú darované pozemky (1505, 1509—10).

⁹⁸ Münnich S., *Igló város története*. Igló 1896, 163—165, kde v preklade uverejňuje i stanovy z r. 1467.

⁹⁹ AMBB, f. 45, n. 27. Je to asi koncept sťažností pre palatína Verböcziho.

¹⁰⁰ K. Wutke, *Schlesiens Bergbau u. Hüttenwesen*, Codex dipl. Silesiae XX, Breslau 1900, 142—4 (Reichenstein-Rychleby v Kladsku) a 220 (Zuckmantel-Zlaté Hory v čs. Sliezsku).

ských baníkov zo začiatku júna r. 1514 proti feudálom a účasť toroc-
kých baníkov v roľníckom revolučnom hnutí v lete r. 1514.¹⁰¹ Preto
pri rapidnom zhoršení sociálneho položenia po razení nehodnotnej
mince r. 1523 vyplácali baníkom raz za rok alebo i 2—3 razy do roka
po 1 dukáte ako prílepšenie.¹⁰² Rozhodne už v r. 1523—1524 začína
banské robotníctvo tušiť koristnícke záujmy bankských ťažiarov a ich
faktorov a sblízuje sa s chudobnými remeselníkmi a sluhami v meste.
V tomto období na rast baníckeho hnutia prispely pozitívne i reforma-
čné myšlienky.

*

V súvislosti s rozvojom baníckeho hnutia v našich bankských mes-
tách nemožno obísť problém počiatkov reformácie. Naše bankské mes-
tá, najmä Banská Bystrica bola v stálom spojení s nemeckými kra-
jinami, najmä Saskom, kam sa do fuggеровských hút v St. Geo-
genthali vozila z Banskej Bystrice na Tešín meď obsahujúca ešte
striebro na ďalšie spracovanie. I sám patriciát mal obchodné styky
s Nemeckom. V Banskej Bystrici mali svoj obchodný sklad Welse-
rovci,¹⁰³ meď z Banskej Bystrice kupoval norimberský kupec Wolf
Seldner,¹⁰⁴ v Kremnici, Banskej Bystrici i Banskej Štiavnici pohy-
bovalo sa viac kazateľov a kaplánov z nemeckých krajín a najmä
Sliezska.

Prvé dosť hmlisté zprávy o reformačnom hnutí možno vidieť
v spore banskobystrického kazateľa s banskobystrickým patriciátom
r. 1521. Tento neznámy kazateľ urazil v kázni boháčov a títo hneď
vec ohlásili na kráľovský dvor, a to práve kráľovnej Márii sympa-
tizujúcej s luterskou reformáciou. Banskobystrický farár Mikuláš
sa hneď vybral do Budína, aby tu vec vysvetlil. Zastavil sa i v ostri-
homskej kapitule. Mária 2. novembra žiada mestskú radu v Banskej
Bystrici, aby si vzájomné spory s farárom vyriešila, zahladila ne-
dorozumenia a vychádzala svorne.¹⁰⁵ Obsažnejší je prípis ostrihom-
ského kanonika Mikuláša z Athya tiež z 2. novembra 1521, v ktorom

¹⁰¹ Márki S., c. d., 241—243 a 447.

¹⁰² AMBB, f. 253, n. 2—3; Wenzel G., *Okmánytár*, Tört. Tár 1883, 81.

¹⁰³ AMBB, f. 350, n. 9. Sklad mali u kupca JuraJa Schaffera, u ktorého býval
akýsi Babusch, kramárka Mawrarová a 2 starinárky, Elstka a Katarína. (Po-
mer ich majetku podľa odhadu rady bol 50-Welser: 12-Schaffer: 5-Babusch:
2-Mawrarová a 0,5-Elstka i Katarína).

¹⁰⁴ AMBB, f. 161, n. 20; Wenzel G., *Okmánytár*. Tört. Tár 1883, 94.

¹⁰⁵ AMBB, f. 267, n. 13.

tento v mene kapituly zastupujúcej neobsadený arcibiskupský stolec obracia sa na radných pánov v Banskej Bystrici, že nesmú brániť farárovi Mikulášovi vybrať si súceho kazateľa na poučenie ľudu, pričom majú i oni právo byť účastní pri voľbe, pretože sa o kazateľa starajú spoločne.¹⁰⁶ Z tohto sa dá vyčítať iba toľko, že mestská rada chcela o kazateľovi rozhodovať sama, čo bolo veľkým previnením v očiach cirkevnej hierarchie, najmä keď už bolo známe, že reformácia v Nemecku zachvátila nemecký ľud, meštianstvo, šľachtu, ba i niektoré kniežatá. Skutočnosť, že sa reformačné myšlienky uchytily i v banských mestách, potvrdzuje štúdium Tomáša Baumheckela r. 1522, Matúša Tomášovho r. 1523—24 obidvoch z Banskej Bystrice a Konráda Cordata r. 1524, ktorý sa r. 1522 pohyboval v Kremnici, na univerzite vo Winterbergu.¹⁰⁷ O Konrádovi Cordatovi v Kremnici máme zachovanú zprávu z r. 1522, keď štiavnický notár Bartolomej Frankfurter informuje kremnického notára Juraja Eyskera o novostiach v Nemecku a Chorvátsku. V liste je niekoľko zaujímavých údajov o bojoch s Turkami v Dalmátsku a Chorvátsku. V súvislosti s Nemeckom dotýka sa Bartolomej wormského snemu, na ktorom sa „náš Luther“ veľmi pekne držal, a to preto, že je najstálejším stúpencom božím.¹⁰⁸ Štiavnický notár prosí Juraja Eyskera, aby pozdravil Konráda a nejakého Pavla. V r. 1522—25 Konrád Cordatus mení často svoje pôsobisko (Kremnica, Wintenberg, Budín a opäť Kremnica), pričom jeho trvalejším bydliskom bol kráľovský dvor v Budíne, kde bol spovedníkom kráľovnej Márie.¹⁰⁹

Luterská reformácia ako ideológia meštianstva svádzajúceho boj s feudálnou reakciou a najmä s bohatou a zosvetáčenou cirkevnou hierarchiou našla živnú pôdu i v členoch mestských rád. Nenávisť

¹⁰⁶ AMBB, f. 267, n. 13.

¹⁰⁷ Mon. eccl. I, 548. Konrád Cordatus pochádzal pravdepodobne z husitskej rodiny, ktorá z Čiech ušla do Rakúska a osadila sa v mestečku Weissenkirchen v Dolnom Rakúsku. Payr S., *Cordatus Konrád*, Budapest 1928, 4.

¹⁰⁸ AMK, F. 19, f. 1, n. 26; vydaný v Mon. eccl. 1, 57/8 a Magyar Sion 1867, 124. O Lutherovi píše „Imperator cum imperio Neuremberge (miesto Wormsu — pozn. autora) concionem celebrat, adest illic vocatus Lutterus noster, cui dominus Jezus bene velit, cum nomenclator suus sit constantissimus“.

¹⁰⁹ Payr Sándor, *Cordatus Konrád, budai pap, Luther jó barátja* (5. sošit Lutherovej knižnice a Múzea), Budapest 1928, 9—17. Payrova monografická štúdia o Cordatovi vyčerpáva hlavne publikovaný materiál, no i tak podáva dosť zodpovedajúci obraz tejto osobnosti.

zemianstva a rytierov voči Nemcom v okolí kráľovského dvora (Juraj Brandenburský) slievala sa spolu s nenávisťou voči širitel'om reformačných myšlienok z Nemecka, a preto už r. 1523 šľachta účinne podporovaná prelátmi vyniesla na sneme zákon proti stúpencom luterskej reformácie a nariadila prísne stíhanie.¹¹⁰

Napriek usneseniu šľachty na rákoši r. 1523 šíria sa reformačné myšlienky i naďalej. Nasledujúceho roku pôsobí ako kazateľ a stúpenec reformácie v Banskej Štiavnici Žigmund Staudacher.¹¹¹ O reformačného kazateľa starala sa už r. 1521 banskobystrická mestská rada, ktorá vyslala kupca Valentína Schneidera do Opavy vyjednávať s tamjším farárom Bernardom.¹¹² I keď sa plán rady pre odpor mestského farára nezdaril, reformačné myšlienky sprostredkúvali kázne Konráda Cordata a budínskeho farára Juraja Kresslynga, ktorí ako kazatelia striedavo pôsobili na jar 1525 v banských mestách a Zvolene. Hoci Cordatus a Kreysling boli striktnými stúpenkami luterskej reformácie, čo potvrdzuje ich neskoršia činnosť,¹¹³ svojimi kázňami získali si tak bohatých mešťanov, ako aj široké plebejské vrstvy. Základná požiadavka luterskej reformácie — zlomenie svetskej moci cirkvi — vyhovovalo bohatému mešťanstvu, žiarlivému na bohatstvo mestských farárov, najmä v otázke zmocnenia sa bohatstva cirkevných inštitúcií. Plebejské vrstvy, najmä baníci, videli v reformačnej ideológii zdôvodnenie svojho zápasu s patriciátom o zlepšenie svojho sociálneho postavenia a o správu Bratstva Božieho Tela. Preto luterská reformácia pôsobila na rozvoj baníckeho hnutia pozitívne do povstania do jari r. 1526, kedy program povstal-

¹¹⁰ Corpus iuris Hungarici. Budapest 1899, 824. Je to 54. čl. II. dekrétu kráľa Ludovíta z r. 1523.

¹¹¹ Breznyik J., c. d., 41—42.

¹¹² A. Göllnerová, c. d., Bratislava IV (1930), 588—589.

¹¹³ Konrád Cordatus po vyslobodení z väzenia ostríhomského arcibiskupa odchádza do Wittenbergu, odkiaľ na krátko do Lehnice, odtiaľto zasa späť do Uhorska. Z Uhorska ho pozýval gróf Schlick Sebastian do Jáchymova, kde sa mu farárstvo neľúbilo. Z Jáchymova prešiel do Zvíkova, kde pôsobil r. 1529—31. Tu ho odporučil Luther, s ktorým bol v kmotrovskom pomere. Ani tu sa dobre necítil. Zvíkovčania ho nenávideli. Opustil aj toto mesto, kde mala centrum r. 1520—21 chilialistická sekta novokrstencov vedená Mikulášom Štorchom súkenníkom a kde za čas pôsobil aj Tomáš Münzer. I ďalší osud Cordata, ako ho podáva v monografii Payr Sándor, bol úzko spätý s Lutherom. Juraj Kresslyng, rovnako stúpenec luterskej reformácie, stal sa neskoršie krupinským a potom štiavnickým farárom, Breznyik J., c. d., 80—82.

cov „vyhubenia všetkých pánov“ má jasne revolučný charakter proti-rečiaci luterskej reformačnej ideológii.

Na rozvoj baníckeho hnutia mali vplyv i vyostrujúce sa rozpory Turzovcov a banskobystričského patriciátu, ktorý získal formálneho spojenca v zemianstve. Zemianstvo a stredná šľachta na sneme r. 1519 sa usniesly, že Turzovci ako komorskí grófi nesmú používať zlato a striebro pre osobné ciele a nesmú proti výsadám miest držať vlastné jatky a hostince s výnimkou vlastného služobníctva.¹¹⁴ Na sneme r. 1523 záujem šľachty o banské mestá ešte viac vzrástol, čo sa prejavilo nariadením o zvýšení výmennej kvóty 1 hrivny striebra na 6 fl. 50 den. a vyhlásením všeobecnej banskej slobody tak pre domáчих, ako aj cudzích podnikateľov.¹¹⁵ Usnesenie o banskej slobode vychádzalo z predpokladu, že sa do Uhorska ohroženého tureckým nebezpečenstvom nahrnú banskí podnikatelia, ktorí prípadne nahradia nenávidených Turzovcov a s nimi spojených Fuggerovcov. Špekulantské metódy Turzovcov sa najlepšie odzrkadľujú v razení nehodnotnej drobnej mince od r. 1521¹¹⁶ a najmä od r. 1523, hoci produkcia striebra v hutách v Banskej Bystrici spolu v saskom Georghali v r. 1519—1525 predstavovala 66.159 hrivien (okolo 16.000 kg).¹¹⁷ Prirodzene, že nehodnotná, v podstate medená drobná minca ochromila vnútorný trh, najmä malovýrobcov, roľníkov a zemianstvo i plebejské vrstvy v mestách.

Kráľovský dvor v Budíne od r. 1516 stále viac a viac oplietaly siete rozličných dobrodruhov z okolia habsburského dvora. Keď r. 1522 prevzala Mária banské mestá ako veno, na dôkaz nespokojnosti so špekuláciami Turzovcov a Fuggerovcov menovala začiatkom r. 1524 vlastného komorského grófa, a to Bernarda Beheima, mincovníka z Halle.¹¹⁸ Hoci, ako sa ukázalo neskôr, ani Beheim nebol horší špekulant ako Turzovci, banské mestá a najmä Banská Bystrica obrátili sa na kráľovnú s dôverou o pomoc voči Turzov-

¹¹⁴ Corpus iuris Hung., 774—776, články 4.—10.

¹¹⁵ Corpus iuris Hung., 816—818, články 33 a najmä 39.

¹¹⁶ Thalóczy L., *A kamara haszna tört.*, Budapest 1879, 114—115.

¹¹⁷ Friedrich D o b e l, *Der Fugger Bergbau u. Handel in Ungarn*, Zeitschrift d. hist. Vereins für Schwaben u. Neuburg VI (1879), 41.

¹¹⁸ P é c h A., c. d. I, 114—116. Jakub Fugger v súvislosti s prácou B. Beheima proti Turzovcom v lete r. 1525 napísal, že „uhorská kráľovná nadobudne so svojím grófom B. Beheimom pekné skúsenosti, že banské podniky už zjavne upadly a on, chlapčisko, by patrilo na škripec“. M. J a n s e n, c. d., 188.

com. Odpoveď kráľovnej Márie z 19. marca 1524 sľubuje chrániť mestské privilégiá Banskej Bystrice, brániť mesto proti vydieraniu Dóczyovcov mýtami, vyšetriť zašantročené mestské dane bývalým komorským grófom Alexom Turzom, zaistiť potrebné drevo pre novotvárajúce sa bane, zakročiť proti obchodovaniu Turzovcov v banskobystrickom banskom podniku (chlieb, víno, pivo), brať na zodpovednosť správcov Bratstva Božieho Tela pre rozpožičiavanie peňazí a zakročiť proti svojvoľnému chovaniu sa banských robotníkov, ktorí sa majú riadiť úpravami komorského grófa B. Beheima, o čom ich tento čoskoro upovedomí.¹¹⁹ Sľuby Márie mal do praxe previesť Beheim, ktorý sa však nerád vzdaloval hlučným zábavám na budínskom dvore a do banských miest vysielal svojich zástupcov. Sľuby Márie vzbudily v banskobystrickom patriciáte veľké nádeje. Ukazuje sa to z rozhodnutia správcu špitála sv. Alžbety, Klimenta a mestskej rady získať nové privilegiálne listiny, o obsahu ktorých sa vopred doma i u konventu Panny Márie v Kláštore pod Znievom poradili. Zárukou pre vovedenie práv patriciátu do privilegiálnych listín mala byť výhovorka, že sa všetky staršie privilégiá stratili v ohni r. 1523.

Prv ako sa vybrala deputácia mestskej rady do Budína, vypravil sa do kráľovskej kancelárie správcu špitála, Kliment. Výsledok jeho cesty mal byť pravdepodobne mestskej rade skúškou, či sa tento podvod, samozrejme, riadne zaplatený, podarí. Začiatkom druhej polovice júla Kliment sa mohol pochváliť mestskej rade veľkým úspechom, pretože bez predloženia starších dokumentov kráľovská kancelária mu vystavila privilegium,¹²⁰ podľa ktorého sa špitál potvrdzuje vo vlastníctve 13 poddanských dvorov na Špitálskej, 5 na Hornej a dvoch na konci Kúpeľnej ulici, ďalej vo vlastníctve 2 mlynov (na Hrone a Bystrici), kde všetci mešťania bez rozdielu majú si dať mlieč obilie. Okrem týchto mlynov nikto nesmie postaviť nový ani kupovať múku a dovážať ju do mesta, ba nikto nesmie na mestskom rínku kúpiť viac pšenice, ako sa naloží na chrbát koňa. Podobne sa zakazuje stavať nejaký nový špitál a v špitálnej budove počet opatrovaných chudákov nesmie prekročiť 24 osôb. Privilegium špitála jasne poukazuje na protichodné záujmy Turzovcov a vlastníkov mlynov, ktorí sami chceli kupovaním obilia a predajom obilia takej veľkej

¹¹⁹ AMBB, f. 193, n. 11.

¹²⁰ AMBB, f. 906, n. 2. Privilegium dátované 15. júla zachovalo sa v konfirmácii kráľa Ferdinanda z 25. novembra 1528; porov. i pozn. 65.

mase banských robotníkov shrabnúť zisky do svojich vrecák. O ziskoch totiž nerozhodoval iba správca špitála, ale aj mestský farár a mestská rada ako patróni špitála. Proti baníkom, ktorí pochádzajú z rozličných krajov a v radoch ktorých sa nachádzalo veľké množstvo mrzákov a sošlých vekom, je namierený zákaz stavať nový špitál, ako aj vyžadovať banskobystrický pôvod.

V špitálskom privilégii je ešte jeden významný pasus, ktorý hovorí, že sa prísne zakazuje sluhom špitálskych mlynov pomáhať zločincom prevázaním rebríkov a zbraní k mestským hradbám.¹²¹ Kto sú títo zločinci, s ktorými sympatizujú sluhovia špitálskych mlynov? V očiach mestskej rady zločincami boli všetci tí baníci, ktorí sa postavili proti záujmom patriciátu ovládnuť Bratstvo a v meste mali svojich známych a príbuzných. Prirodzene, že mestskej rade a jej dráhom bolo ťažko zaujímať ozbrojených baníkov a preto zakazuje sluhom mesta, pravda, ústami správcu špitála, umožňovať tajný prechod hradbami so zbraňou v ruke. Na druhej strane však táto požiadavka patriciátu presvedčuje o spolupráci baníkov s príslušníkmi ostatných plebejských vrstiev pod právomocou patriciátu, resp. mestskej rady, o sblížovaní sa baníkov a mestskej chudoby v proti-feudálnom odpore už pred vypuknutím povstania.

Úspešná cesta správcu špitála sv. Alžbety v Banskej Bystrici dodala banskobystrickej mestskej rade odvahy a začiatkom augusta vybrala sa deputácia do Budína, majúc v ruke jedine listinu konventu P. Márie v Kláštore pod Znievom, ktorý ju zostavil na základe výpovedí zemepánov, poddaných a susedov mesta. Poplatok za vyhotovenie privilégia a dary pre kráľovský dvor rozhodly podobne ako v prípade špitálskeho privilégia o kladnom výsledku deputácie Bystričanov na budínskom dvore, kde sa vôbec nezaujímal, či skutočne všetky staré výsadné listiny mesta vlni shorely. Privilégium vystavené v kráľovskej kancelárii 7. augusta malo zaručiť mestu tieto práva:¹²²

1. Mestská rada mala vždy právo podľa potreby vyberať „subsídium“ od všetkých poddaných v chotári mesta, nevynímajúc ani tých, ktorí patria ku kráľov-

¹²¹ „Abusionem, qua, ut premissum est, servientes molendinorum dicti hospitalis in equis et curribus eiusdem scalas et alia tormentorum genera ad malefactorum supplicium educere astringebantur, ex gracia nostra speciali abolemus“, hovorí sa v špitálskom privilégii, AMBB, f. 906, n. 2.

¹²² Wenzel G., *Okmánytár*, Tört. Tár 1883, 74—78; chybné vydanie Kátona, *Hist. crit.* XII, 458—465.

skej kúrii (t. j. v rukách Turzovcov), ako sú Podlavice, Riečka, Majer, Kynceľová, Sv. Jakub a Ulmanka, ani tzv. dankovskí poddaní patriaci terajšiemu zemepánovi Leonardovi Liphaymu, ani poddaní zemana Juraja Barlu, ani poddaní mestského a špitálskeho farára, najmä však nie robotníci v baniach jednotlivých ťažiarstiev ležiacich v chotári mesta.

2. Všetci poddaní, patriaci ku kráľovskej kúrii na príkaz richtára alebo kapitána kostolnej veže majú pre kostol a zámok priviesť každoročne 3 fúry dreva a čistiť podľa potreby priekopy zámockého kostola.

3. Odvolacou vrchnosťou všetkých poddaných je mesto.

4. Všetkých zločincov, ktorí sa dopustili akýchkoľvek veľkých a svodných skutkov, má právo trestať mestská rada.

5. Na mestskom rínku nesmie nikto kúpiť a vlastniť dom, ak nepochádza z rodičov — Nemcov.¹²³

6. Všetci povozníci a kupci s vínom musia sa najprv 3 dni zastaviť a predávať víno v meste. Potom môžu ísť, kam chcú.

7. Všetci obyvatelia mesta majú slobodu hľadať a otvárať bane, užívať drevo na uhlie a banské potreby z lesov nachádzajúcich sa v chotári mesta.

8. Nikto z ťažiarov nesmie pri baniach a hutách predávať nápoje, držať si mäsiarov a predávať mäso robotníkom vo vlastných jatkách.

9. V minulosti všetci ťažiar a iní bohatší obyvatelia, ktorí stáli na čele kráľovskej kúrie, v čase vyrubovania krajinskej dane vždy podľa svojich možností niečím prispievali a vo všetkom snášali ťarchy mesta s tou podmienkou, že sa nevyučovali ani z mestských príjmov.

10. Nikto nemal právo ukrývať a zadržiavať zločincov okrem farského, špitálskeho kostola a kráľovskej kúrie (domu).

Ochota kráľovského dvora, ktorého pokladnica zízala prázdnotou, prekvapila deputáciu Bystričanov a napochytre žiadali vsunúť do privilegiálnej listiny ďalšie články, ktoré síce listina turčianskeho konventu neobsahovala, ale ich užívanie potvrdili vraj všetci mešťania Banskej Bystrice, a to:

1. Nikto z obyvateľov ulíc nesmie čapovať víno, ak nebýva na rínku.¹²⁴

2. Každý majiteľ sladovne a pivovaru môže ľubovoľne variť a čapovať pivo podľa ošacovania mierok mestskou radou, môže ho voziť aj v sudoch a predávať i mimo mesta. Nikto však nesmie dovážať cudzie pivo ani stavať pivovar mimo mesta ani čapovať v chotári mesta také pivo, ktoré nebolo kúpené v meste. Tak isto nikto nesmie zamestnávať remeselníkov na škodu mesta, či je to už pri baniach alebo hutách.

¹²³ „Item quod in circulo eiusdem civitatis Bistriciensis nullus omnino nisi genere Alemanus et de parentibus Alemanis procreatus domum emere possidere valuisse“, *Wenzel G., Okmáňytár*. Tört. Tár 1883, 76.

¹²⁴ Tamže, „quod nullus civium et inhabitatorum dicte civitatis Bistriciensis in plateis propinet vinum, nisi hi, qui domos in circulo et ad circulum spectantes... possident“.

3. Pretože mesto má malé alebo nijaké príjmy na spoločné výdavky, ako je stavanie mostov, ciest a oprava verejných budov, mali Bystričania právo podľa starého zvyku od všetkých vecí určených na trh, požadovať zaplatenie mýtného, tzv. maktgeld.

4. Nikto nesmie nikoho z Bystričanov v krajine alebo krajoch kráľovstva na žiadosť iného zadržiavať; iba v tom prípade, že by mesto Banská Bystrica odmietlo urobiť zadosť spravodlivosti.

Keď chceme hodnotiť význam týchto článkov, musíme ich postaviť do protikladu so skutočnými pomermi, aké súčasne nachádzame v Banskej Bystrici.

Banskobystrický patriciát v týchto článkoch vyslovuje svoje triedne požiadavky, ktoré sa krížily so záujmami Turzovcov ako majiteľov banských podnikov, používateľov lesov, zemepánov tak baníckych ako aj poddaných osád v chotári mesta. Turzovské vlastníctvo baní a dedín tvorilo „štát v štáte“, kde právomoc mestskej rady nič nez mohla. Patriciát v dôsledku zmenšenia príjmov (strata Bratstva a turzovské panstvo) zvyšuje vykorisťovanie zvyšných poddanských osád. Závistne sa musí dívať na obchádzanie trhových výsad Turzovcami a na obchod s mäsom, vínom a pivom pri baniach. Patriciát chce zamedziť, aby pozemky na rínku nekupovali Slováci alebo iní príslušníci nenemeckej národnosti, túži po upevnení patricijskej familiárnej kliky. Vyplýva to jasne z toho, že chce zabrániť obchod s vínom ostatným mešťanom, ktorí nebývajú na rínku.

Avšak i v pomere k plebejským vrstvám vnútri mesta i mimo má patriciát v pláne posilniť svoje postavenie. Popri snahách zdaňovať všetkých ľudí bývajúcich v chotári mesta a čiastočnej robote turzovských poddanských osád (kedysi patriaciich kráľovi) žiadajú právo trestať baníkov vo vlastnej právomoci a v prípade prenasledovania určujú triednym odporcom i azyl v kostoloch alebo kráľovskej kúrii (dome) na rínku, čo v skutočnosti by bolo znamenalo vydať sa azda väčšiemu nebezpečenstvu, ako dať sa chytiť drábom, s ktorými predsa sa mohli prenasledovaní skôr dohodnúť. Patriciát chce zamedziť Turzovcom zamestnávanie rozličných remeselníkov, pritom výmena na mestskom trhu nijako nezaručovala odbyt remeselných výrobkov v protiklade k spotrebe tovarov banskými robotníkmi, ktorých počet vysoko presahoval počet obyvateľov mesta. Postoj patriciátu k tým remeselníkom, ktorí na týždeň odchádzali z mesta na prácu k baniam, napomáhal sblíženiu sa mestskej chudoby s baníkmi.

Celkove možno konštatovať, že turzovsko-fuggerovské ťažiarstvo

porušovalo základne všetky výsady mesta v okruhu banských podnikov a poddanských osád, ale toto protirečenie nevyplývalo z feudálneho násilia. Turzovsko-fuggerovské ťažiarstvo, i keď v celokrajinskom meradle znamenalo ochudobňovanie Uhorska a oslabovalo ho hospodársky práve v čase najväčšieho nebezpečenstva so strany vonkajšieho nepriateľa, pravda, so súhlasom barónov a prelátov, predsa pre dejiny nášho ľudu a jeho zápas s vykorisťovateľskými triedami má veľký význam. Turzovci, v podstate síce feudáli, vytvorili najväčší banský podnik na Slovensku v stredoveku, v ktorom sa uplatňuje ich obchodný kapitál i kapitalistické výrobné vzťahy preplietajúce sa so vzťahmi feudálnymi. Protirečenia medzi turzovsko-fuggerovským ťažiarstvom a patriciátom sú v podstate protirečeniami produktívnych síl s prevládajúcimi feudálnymi výrobnými vzťahmi, čo potvrdzuje napr. názor A. Turzu na baníkov ako na slobodných, oslobodených od platenia feudálnej pozemkovej renty v protiklade s názorom patriciátu, ktorý chce baníkov zdaníť rovnako ako poddaných.¹²⁵

Roky 1523—1525 sú rokami zvýšeného zhoršovania sa sociálnych pomerov banských robotníkov a ostatnej časti mestskej chudoby vo všetkých banských mestách, čo je dôsledkom inflácie a stúpajúcej drahoty. V týchto rokoch viac ako kedykoľvek predtým stavia sa do popredia pred plebejské vrstvy v banských mestách otázka sociálneho zlepšenia, zápas o zlepšenie mzdových podmienok alebo odstránenie drahoty na trhoch.

Po prevzatí správy Bratstva Božieho Tela r. 1519 triedny odpor baníkov proti patriciátu v meste neustal. Vlastní vykorisťovatelia, Turzovci, pomocou faktorov dlho maskovali svoje vykorisťovateľské záujmy vo vzťahu k námezdným silám vo vlastnom podniku. Hoci boli zodpovední za znehodnocovanie mince, svaľovali vinu za predražovanie tovarov na mestskom trhu na mestskú radu. Nespokojní baníci vyslali r. 1523 i 1524 viac razy deputácie k banksobystrickej mestskej rade, aby na trhu spravila poriadok a zamedzila predražovanie.¹²⁶ Nespokojnosť baníkov nebola izolovaná iba na Banskú Bystricu. Rovnako ohrožovali machinácie kupcov baníkov v Krem-

¹²⁵ Pozri pozn. 88. V protiklade k tomu banksobystrický patriciát žiadal, „ut ipsi laboratores ad pristinam solvendi subsidii consuetudinem revocarentur et cogarentur“, Tört. Tár 1882, 662.

¹²⁶ AMBB f. 253, n. 5. Je to odpis žiadosti baníkov z jari r. 1525 bez zistiteľného bližšieho časového určenia.

nici a Banskej Štiavnici,¹²⁷ kde Hodrušania ešte r. 1522 sa vzopreli zdaňovaniu so strany stoličnej šľachty.

Zo sťažností baníkov zostavenej niekedy na jar r. 1525 sa dozvedáme, že známy nám richtár (r. 1523) Valentín Schneider, po ňom Martin Schaffar (1524) i Ján Hopp (1525) ostali na prosby baníkov hluchí, majúc voči baníkom vyslovene nenávistné stanovisko.¹²⁸ Zdraženie funta mäsa (vyše pol kg) zo 17 na 40—50 den. pri priemernej dennej mzde 12—15 den., chleba zo 7—8 na 20 i viac den., zhoreleckého súkna za 6—7 lakťov za 1 fl., teraz 3 lakte za 4 fl., barchet 1 lakeť zo 40—50 na 80 den., privádzalo veľkú časť nemajetného obyvateľstva v meste i pri baniach, odkázaného na každodenný zárobok, do zúfalej situácie.¹²⁹ Avšak deputácie baníkov k mestskej rade posilnily sväzok ostatných plebejských vrstiev v meste s baníkmi. Deputácie presvedčily baníkov, že márne sa uchádzajú o spravodlivosť na mestskom trhu, v čom ani patriciát nemohol veľa spraviť, pretože drahota bola všeobecným zjavom na celom Slovensku, resp. Uhorsku. Preto banícke hnutie nasledujúceho roku vstupuje do novej fázy svojho rozvoja, ktorý charakterizuje zápas s bankskými ťažiarňami, Turzovcami o zlepšenie miezd a spolu s nimi i s mestským patriciátom. Vtedy sa však bývalí nepriatelia, Turzovci a patriciát, spojili,¹³⁰ proti baníckemu hnutiu bez ohľadu na minulosť, na vzájomné nádavky, ohováranie, pravotenie.

Zárodky nespokojnosti s Turzovcami a ich faktormi korenily vo

¹²⁷ O drahote v Banskej Štiavnici sa dozvedáme z mandátu kráľa Ľudovíta z 22. januára 1526, v ktorom hovorí, že na štiavnickom trhu stúpily ceny dokonca štyri i viac razy v pomere k tým časom, keď platila stará minca (pred r. 1521), AMBŠ-OL, f. II, n. 313. Sľubuje, že zakročí proti špekulácii a drahote i v ostatných bankských mestách.

¹²⁸ Vyplýva to z poznámok na okraji odpisu žiadosti (pozri pozn. 126), kde baníci medziiným uvádzajú, že kráľovské nariadenie o novej minci z r. 1523 nebrali vážne; na to pripísal asi mestský notár: „Nie nebrali vážne, ale ju nechceli prijať“. A na druhom mieste, kde hovoria o deputáciách k mestským richtárom r. 1523—1525, znovu pripísal mestský notár: Vo svojich ťažkostiach utiekajú sa o nápravu k mešťanom, ale ináč nechcú uznať ich právomoc“. AMBB, f. 235, n. 5.

¹²⁹ Keď zástupcovia baníkov žiadali od turzovského faktora zvýšiť mzdy, odpovedal, že to nie je možné, lebo by to potom žiadali aj ostatní baníci mimo Banskej Eystrice, ale že by im mohol vypomôcť „frumento seu piscibus“ (obilím a rybami). Povážlivá situácia bola najmä od V. noci do Turíc, keď im turzovský faktor nevyplatil ani zaslúžené mzdy, AMBB, f. 235, n. 5.

¹³⁰ Heckenast G., c. d., Századok 1952, 394.

zvýšení haviarskeho úkolu počiatkom jari 1525. Mzda haviarov bola viazaná narúbaním určitého množstva rudy, ktoré prv stačili spraviť traja, teraz až šiesti chlapi.¹³¹ Vidno teda, že turzovskí faktori na príkaz svojho pána počiatkom r. 1525 ešte viac zvyšujú vykorisťovanie bez ohľadu na biedu v súvisе s drahotou. Na jar 1525 prestali baníci turzovským faktorom veriť.

Zdôraznili sme na viacerých miestach, že r. 1523—25 sa navzájom sblížujú baníci s ostatnými plebejskými vrstvami v meste. Na pohľad treli všetci rovnakú biedu. V podstate bol medzi baníkmi na jednej, nádenníkmi, tovarišmi a sluhami v meste na druhej strane značný rozdiel. Mzdové pomery baníkov v stredoveku boli vo vzťahu k chudobe v meste oniečo lepšie.¹³² Baníci väčšinou bývali ďaleko od mesta. Do mesta prichádzali na výročité sviatky a jarmoky. Tvrdá práca spravila z nich ľudí nedôverčivých a hrubých v pomere k príslušníkom mestskej chudoby spojenej každodenným životom s mestským prostredím ako tak sviazaným určitými spoločenskými konvenciami.¹³³ I keď väčšinou nemali stáleho bydliska, v nich samých vytvo-

¹³¹ „Insupere eciam nobis numerus de metallo seu mineribus, quod numero trium excutere potuimus, ad 6 protraxerunt“, AMBB, f. 235. n. 5.

¹³² Priemerné mzdy baníkov za týždeň sa pohybovaly r. 1515 medzi 60—70 den., P é c h A., c. d. I, 402—404. R. 1512 zarobili nádenníci za týždeň 36—42 den., napr. robotníci pri stavbe vodovodu v Banskej Bystrici zarobili po 7 den. a pri lámaní ľadu po 6 den. na deň, Účtovná kniha mesta Banskej Bystrice v AMBB, takže nádennické mzdy boli 40 % nižšie ako mzdy baníkov. Bolo by treba tieto údaje rozšíriť i na iné banské mestá. Celkove však neboly medzi nimi odchýľky, ako to vidieť z výhovorky turzovského faktora H. Plasa, keď nechcel zvýšiť mzdy vo forme prílepšenia, poukazujúc, že by si to žiadali i ostatní banskí robotníci (mimo Banskej Bystrice), porov. pozn. 129.

¹³³ O baníckom stave v prvej polovici XVI. storočia a najmä názoroch na zamestnanie v bani, pozri J. Agricoly *Dvanáct knih o hornictví a hutnictví*, Praha 1933, 2—22. Myslím, že stručnú charakteristiku pomeru ťažiara a robotníka vystihuje úvod II. knihy (tamže, 23—24): „Ale keď niekto kvôli rozmnoženiu rodinného majetku sám na dolovanie investuje, veľmi záleží na tom, aby bol prítomný pri prácach a osobne videl všetko, čo nechal robiť. Preto má mať pri bani svoj domov, aby sa mohol vždy ukázať baníkom a stále dbať na to, aby nikto nekonal svoju povinnosť nedbalo alebo nech býva blízko, aby mohol častejšie práce navštevovať i aby mohol robotníkom po poslovi odkázať, že príde na baňu, a to i častejšie, než by chcel naozaj prísť. Svojím príchodom totiž alebo odkazom zastráši každého baníka, aby nikdy svoju prácu nevykonával leďabolo... (ťažiar má) chytiť sa na baňu i práce, ale nie preto, aby sa unavil, ale aby svojou prácou povzbudil jednak robotníkov, jednak ich poučil v umení. Veď sa dobre darí takej bani, kde poučuje, čo treba robiť, nielen hutman, ale

řila sa úzko zameraná banická hrdosť a tieto špeciálne znaky sprėvádzajú banické robotníctvo nielen za feudalizmu, ale ešte i pri počiatkoch kapitalizmu. (Najmä svojpomoc vo forme „bratských pokladníc“ ich oddeľovala od ostatného proletariátu.)

Avšak pred vypuknutím banického povstania nesblížili sa s baníkmi iba chudobní remeselníci a nádenníci v meste, ale na strane povstalcov zúčastňovalo sa bojov i niekoľko poddaných z feudálnych panstiev, preto obdobie r. 1517—1524 javí sa nám ako dôležitá fáza rozvoja banického hnutia, skrytej formy triedneho odporu proti feudálom, ktorá r. 1525—1526 prepuká v otvorenú formu triedneho zápasu, v plebejské povstanie v bankských mestách.

*

Cesta, akou sa vyvíjalo a rozrastalo banické hnutie zo živelného individuálneho triedneho odporu na živelné masové hnutie, bola veľmi složitá. Pokúsili sme sa ju znázorniť iba na základe prístupného materiálu. Túto cestu vyšľapáva banické hnutie nie náhodne, ale zákonite v období krízy feudalizmu na Slovensku, keď sa vyostrujú protirečenia medzi masami utlačovaných a vládnúcich, a zároveň i vnútri vládnúcich tried. Základným znakom banického hnutia je živelnosť, o ktorej V. I. Lenin píše: „... živelný prvok“ sám o sebe nie je nič iné, ako počiatočná forma uvedomelosti. Aj primitívne vzbury boli už výrazom určitého prebudenia uvedomelosti: robotníci strácali odvekú vieru v neporušiteľnosť poriadkov, ktoré ich utláčaly, začínali nehovoriť, že chápať, ale cítiť nutnosť kolektívneho odporu a rázne zahadzovali otrockú pokoru pred vrchnosťou. No bol to predsa len skôr prejav zúfalstva a pomsty, ako boj“.¹³⁴ Táto klasická formulácia V. I. Lenina o počiatkoch masového odporu potlačovaných tried platí plne i na banické hnutie a jeho vyvrcholenie v povstaní plebejských vrstiev v bankských mestách r. 1525—1526. Banské robotníctvo a ostatné plebejské vrstvy do r. 1515 i popri individuálnom triednom odpore stoja v spoločnom obrannom fronte s bankskými ťažiarimi a kupcami bankských miest proti neľudskému vydieraniu majiteľov feudálnych domínií. V tomto období poznáme ako bojovnejších iba

---

i ťažiar. Preto správne odpovedal kráľovi akýsi cudzinec, ako to píše Xenofont: „*Oko pánovo kŕmi kone*“. Týchto niekoľko viet veľmi jasne charakterizuje vzťahy ťažiara a bankských robotníkov v úbočiach, dolinách i vrchoch.

¹³⁴ V. I. Lenin, *Čo robiť*, Bratislava 1949, 35.

hodrušských baníkov, ktorí cítia nutnosť kolektívneho odporu voči štiavnickému patriciátu. V ďalšej fáze r. 1516—1524 nastáva zvýšenie odporu plebejských vrstiev v mestách vo vzťahu k patriciátu. Ťažisko protifeudálneho odporu sa presúva do Banskej Bystrice a jej baníckych osád, kde najpočetnejšie banské robotníctvo pod jedným zamestnávateľom vybojujúva úspešný zápas s patriciátom o vedenie Bratstva Božieho Tela, a to za podpory banských ťažiarov. Ďalšiemu rozmachu baníckeho hnutia prispely spory patriciátu s Turzovcami, reformačné myšlienky a hlavne zhoršenie sociálneho postavenia baníkov a mestskej chudoby. Banícke hnutie sblízuje sa v dôsledku boja proti špekulácii a drahote, ktorú zapríčiňujú kupci, s ostatnými plebejskými vrstvami v meste a poddanými v okolí. Zápas banskobystrických baníkov posmeľuje i baníkov v ostatných banských mestách, takže v plebejskom povstaní r. 1525—1526 okolo banskobystrických baníkov stmelujú sa všetky tie potlačované vrstvy z banských miest a vidieka, ktoré podľa už citovaných slov V. I. Lenina strácaly „vieru v neporušiteľnosť poriadkov, ktoré ich utláčaly“ a „začaly . . . cítiť nutnosť kolektívneho odporu“.